

Spirituele oecumene

Perspectief

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoud

Redactioneel	1
<i>Jasja Nottelman en Geert van Dartel</i>	
Zizioulas' Gemeenschap en andersheid	5
<i>Zr. Hildegard Koetsveld</i>	
1. Inleiding.....	5
2. Eucharistie vieren.....	6
3. God is Iemand, niet een iets.....	7
4. Gebed.....	8
5. God en de schepping in relatie als volstreekte ander.....	8
6. Theologie van boven.....	9
7. Priester van de schepping.....	10
8. Christus, geen individu, maar een persoon.....	10
9. Grondeloze kennis.....	11
Moederschap van God: vrouwe Wijsheid of Maria	13
<i>Dr. Kitty Bouwman</i>	
1. Moeder van Jezus – moeder van God.....	13
2. Wijsheid in de Bijbelse literatuur.....	15
3. De heilsweg van moeder Wijsheid bij Augustinus.....	16
4. De heilsweg van Maria bij Augustinus.....	17
5. Actualiteit van de twee heilswegen van Wijsheid en Maria.....	19
De liefde van Christus is voor ieder mens	21
<i>Berthilde van der Zwaag</i>	
1. Motivatie voor dit onderzoek.....	22
2. Gevolgen van een verschijning van Christus.....	23
3. Gestaltes van de verschijning.....	26
4. Mystieke ervaring.....	27
5. Argumenten.....	27
6. Taboe doorbreken.....	29
7. Kritische houding.....	30

Alledaags of Last Resort? 31

Drs. Anne-Marie Visser

1. De Wereldbroederschap: beweging of instituut? 31
2. Waarin zit de radicaliteit? 32
3. Hoe blijf je in tijden van crises trouw aan het alledaagse? 34
4. Verborgenheid als voorwaarde voor openheid 36

Dorothy Day als bron van inspiratie 39

Sofie Jansen

1. De Catholic Workerbeweging 40
2. Eenvoud en armoede 41
3. Radicale gastvrijheid 42
4. Activisme en gebed 43
5. De relevantie van gemeenschap 44
6. Dorothy Day, een heilige voor onze tijd? 45

Mijn protestantse identiteit kan ik alleen katholiek dragen 47

Drs. Idelette Otten

1. Van hervormd naar protestant 47
2. Katholieken: rooms- en oud 48
3. Katholiciteit als wezenskenmerk 49
4. Herdenking van de Reformatie 49
5. Slaan van kruisje 50
6. Altijd anders 51
7. Graag PKN 52

Op zoek naar spirituele krachtbronnen 53

Drs. Fieke Klaver

1. Geestelijke begeleiding 54
2. Traditie van Ignatius 55
3. Donker en Licht 55
4. Retraite in interreligieus perspectief 57
5. Schrijven helpt 58

De eigen wijsheid van vrouwen	61
<i>Dr. Tanja van Leeuwen</i>	
1. Spiritualiteit over kerkgrenzen heen	61
2. Emancipatie, feminisme en gender	63
3. Vrouwvriendelijke taal	64
4. Een ruimte voor inspiratie	66
Kohelets lessen in levenskunst	67
<i>Drs. Barbara Zwaan</i>	
1. Alles heeft zijn tijd	67
2. Wie was Kohelet?	69
3. Kohelets levenskunst	70
4. Alles krijgt zijn tijd?	71
Spirituele oecumene als oecumene van hart, hand en hoofd	73
<i>Drs. Christien Crouwel</i>	
1. Persoonlijke motivatie voor oecumenische samenwerking	73
2. Spirituele oecumene met een materiële basis	74
3. Delen in de hoop	76
Van flirten naar huwelijk?	79
<i>Dr. Almatine Leene</i>	
1. Grote veranderingen	79
2. Flirten!?	81
3. Van flirt naar huwelijk?	82
Personalia	85
Colofon	88

Op dit glas-in-lood raam "Magnificat" zien we de ontmoeting tussen Elisabet en Maria (Luc. 1,39-56). Beide vrouwen zijn in blijde verwachting van de geboorte van hun zoon. Lucas vertelt dat Maria bijna drie maanden bij Elisabet verbleef. Wat zouden zij voorvoeld hebben van de grote dingen die te gebeuren stonden? En van de pijn die hen niet bespaard zou blijven? Maar beide vrouwen stralen vreugde en vertrouwen uit in de Heer, die oog heeft voor de minsten, zich het lot van Israël aantrekt en die trouw aan Zijn belofte aan Abraham alles ten goede zal keren.

"Magnificat"

Stained-glass window from the Church of Reconciliation, Taizé.
 copyright © Ateliers et Presses de Taizé, 71250 Taizé, France
 (Foto: Jasja Nottelman).

Redactioneel

Jasja Nottelman en Geert van Dartel

Het tijdschrift *Perspectief* brengt dit keer een nummer met bijdragen van enkel vrouwelijke theologen. 'Wat raar?' denkt u misschien. Waarom zou je dat doen en willen? Dit nummer is ontstaan naar aanleiding van de ophef rond de uitgave van het boek 'Spirituele oecumene, over de vele vormen van gezamenlijke en individuele omgang met God'. In dit boek komen 52 theologen aan het woord, van wie er 2 vrouw zijn. Dat kwam de redacteurs op veel kritiek te staan. Zijn er dan geen vrouwelijke theologen die over deze thematiek belangrijke dingen te zeggen hebben? Zeker wel zoals mag blijken uit het nummer dat nu voor u ligt.

Op onze oproep waren vrijwel onmiddellijk 11 vrouwen bereid een artikel te schrijven over wat hen in die spirituele oecumene bezighoudt: protestantse en katholieke vrouwen met uiteenlopende interesses. Vermoedelijk zijn er na twee keer nadenken nog veel meer vrouwen te vinden die behartenswaardige dingen over het brede thema van de spirituele oecumene kunnen vertellen.

Wat dit themanummer betreft hebben we niet de illusie dat we een volledig en uitgebalanceerd beeld geven van wat er zoal geschreven en beleefd wordt aan spirituele oecumene. Het is een eerste neerslag van wat er zomaar voorhanden is.

Het resultaat is een mooie verzameling verhalen over uiteenlopende thema's.

Zr. Hildegard Koetsveld geeft een beeld van het gedachtengoed van de oosters-orthodoxe Griekse metropoliet Ioannis Zizioulas met behulp van het door haar vertaalde boek: *Gemeenschap en andersheid (Communion and Otherness)*. Het persoon-zijn van God en de relationaliteit in de Triniteit funderen het persoon-zijn van de mens en zijn richtinggevend voor de oecumene. Eén van zijn belangrijkste vragen is: waarom zijn we zo bang voor een ander? Spirituele oecumene betekent voor Zizioulas dat de verschillende christelijke tradities die het geloof in de Drie-ene God delen elkaar werkelijk ontmoeten om uiteindelijk samen de eucharistie te kunnen vieren.

Kitty Bouwman buigt zich over een hot item in het oecumenisch gesprek: Maria. In haar artikel gaat ze bij kerkvader Augustinus te rade bij wie ze een oude wijsheidstraditie ontdekte waarin vrouw Wijsheid op de voorgrond treedt. Volgens Bouwman heeft in de westerse katholieke traditie Maria deze plaats van vrouw Wijsheid ingenomen. Ze doet een oproep om de plaats van Maria en vrouw Wijsheid in ere te herstellen. De benadering van Wijsheid als goddelijke moeder en Maria als geestelijke moeder kan het oecumenisch gesprek een nieuwe impuls geven.

Berthilde van der Zwaag had als jonge vrouw een Christusverschijning. Ze kon er op dat moment niet over spreken, maar het heeft haar altijd bezig gehouden. Pas dertig jaar later durfde ze er tijdens haar theologiestudie vragen over te stellen. In dit artikel doet zij verslag van het onderzoek naar hedendaagse Christusverschijningen. De ervaring leert dat het nog steeds heel moeilijk is om deze ervaringen bespreekbaar te maken. Ook in kerken. Met haar onderzoek en dit artikel hoopt zij een taboe te doorbreken.

Anne-Marie Visser neemt ons aan de hand van twee doperse theologen-historici, John Howard Yoder en Jim Reimer, mee in denkwereld van de Dopersen, die zich enerzijds in deze wereld verstaat als een radicale en pacifistische contrastbeweging, maar die anderzijds de trekken krijgt van een wereldwijde organisatie, een instituut: the Mennonite World Conference. De vraag is hoe je trouw blijft aan je eerste roeping in een steeds veranderende wereld. Inspiratiebronnen van andere tradities spelen daar een belangrijke rol in.

Het artikel van Sofie Jansen, woonachtig in het Jeanette Noëlhuis, gaat over Dorothy Day, die aan de basis stond van de wereldwijde Catholic Workerbeweging. Deze beweging is in de loop van de tijd steeds oecumenischer geworden. Dorothy Day heeft een leven in vrijwillige armoede, radicale gastvrijheid, geweldloos activisme en dagelijks gebed voorgeleefd. Zo'n leven is alleen maar in gemeenschap vol te houden. Dorothy Day is voor deze beweging een inspirerend voorbeeld en een moderne heilige.

Idelette Otten schreef een persoonlijk document. Hierin neemt zij haar eigen identiteit onder de loep en schetst hoe zij als voorganger van de Protestantse Kerk haar identiteit alleen katholiek kan dragen. Voor haar hoeven de letters van de PKN niet veranderd te worden, zij leest erin: Protestants Katholiek Nederland.

Fieke Klaver geeft een inkijkje in haar leven als geestelijk begeleidster van mensen die op zoek zijn naar hun spirituele krachtbronnen. In de traditie van Ignatius geeft ze mensen ruimte om onbevangen over God te spreken. Met inspirerende voorbeelden beschrijft ze hoe bepaalde rituelen mensen helpen om uit hun schulp te komen en tot spreken te komen.

Tanja van Leeuwen doet onderzoek naar de ervaringen van vrouwen in de vrouw-en-geloof beweging. In dit artikel legt ze uit wat vrouwen in deze beweging zochten en zoeken en wat er in deze groepen gebeurde en gebeurt: het delen van ervaringsverhalen en het samen vieren in vrouwvriendelijke taal. Het is een voorbeeld van oecumene aan de basis. Centraal staan niet de verschillen, maar dat wat vrouwen met elkaar verbindt.

Barbara Zwaan neemt ons mee in de gedachtegangen van Kohelet, Prediker met zijn levenskunst als inspiratiebron voor de geestelijke verzorging van ouderen. In onze seculiere tijd ontlenen mensen nog steeds troost en steun aan deze oude teksten, ook als ze band met kerk en geloof verloren lijken te hebben.

In het artikel 'spirituele oecumene als oecumene van het hart, hand en hoofd' pleit Christien Crouwel voor een spirituele oecumene met een materiële basis. Zij laat zich inspireren door het werk van Ernst Bloch en citeert hem: 'Het komt erop aan het hopen te leren'. Hoop die concreet wordt in tekenen van recht en vrede, gelijkheid, broeder -en zusterschap.

Tot slot een artikel van de hand van Almatine Leene die het toejuicht dat er geflirt wordt tussen protestanten en katholieken. Dat beschouwt ze als een voorfase op de weg naar een duurzame eenheid. Hoewel er nog veel moet gebeuren durft ze te dromen van een Protestants Rooms-katholieke Kerk die in 2067 een synode houdt.

Het is een bonte verzameling van artikelen geworden over uiteenlopende thema's waarbij 'Spirituele oecumene' de verbindende schakel is. Dat het u als lezer(es) mag inspireren en tot nadenken brengt!

Dit is alweer het laatste nummer van deze jaargang.
Blijf ons volgen (en steunen).

Wij wensen u namens de hele redactie een Zalig en Gezegend Kerstfeest
en een heel Gelukkig Nieuwjaar!

Drs. Jasja Nottelman
Gastredacteur

Drs. Geert van Dartel
Hoofdredacteur

Zizioulas' Gemeenschap en andersheid

Een orthodoxe uitdaging

Zr. Hildegard Koetsveld

1. Inleiding

De Griekse metropoliet Ioannis Zizioulas heeft zijn hele leven aan de oecumene gewijd. Hij was namens de oosters-orthodoxe kerken jarenlang gesprekspartner in de theologische gesprekken in de Wereldraad van Kerken en met het Vaticaan. Zijn boek *Gemeenschap en andersheid*¹ getuigt van zijn diepgaande kennis van zowel de protestantse als de rooms-katholieke theologie. En dat niet alleen. Hoewel hij nergens expliciet over zichzelf spreekt, ervaar je als lezer zijn existentiële betrokkenheid bij de spanningen

waar de westerse christelijke kerken en de westerse mens in het algemeen mee te worstelen hebben. Ik heb de indruk dat de contacten die hij heeft opgedaan in zijn jarenlange doceren in Engeland inzichten hebben doen rijpen die hij wellicht niet zou hebben ontvangen als hij louter binnen zijn eigen orthodoxe milieu gebleven was. De rijkdom van zijn eigen traditie heeft hij op creatieve, ik zou haast zeggen visionair contemplatieve wijze kunnen doordenken te midden van een cultuur die getekend is door existentialisme en moderniteit. Hij is door en door theoloog; het is hem om de ontologie te doen. Zijn ultieme referentiekader is niet de menselijke ervaring, maar de Drie-ene God. Tegelijkertijd daagt hij de lezer existentieel uit: zijn eerste vraag luidt: waarom zijn we zo bang voor de ander? Zizioulas heeft ons wat te zeggen, hij heeft een boodschap waarin je urgentie proeft. Er staat iets op het spel: niets minder dan het leven zelf van mens en wereld. Al lezend voel je je serieus genomen, begrepen zelfs.

De oosterse-orthodoxie ademt vergeleken met de westerse kerken een ander denk -en leefklimaat, een andere cultuur. Met dit boek komt een 'Ander' binnen. Het kan een ontmoeting worden, waarbij de eigen traditie, de eigen wijze van kijken en zelfs de eigen wijze van zijn ineens wordt "gerelativeerd". Je wordt uitgenodigd om in een relatie te treden,

niet op grond van iets dat voor beide partijen ‘hetzelfde’ is, maar, zou ik haast zeggen, omdat we beiden als ander in relatie staan met God die voor ons beiden de grote Ander is. Wellicht is het daarom toch mogelijk dat er een ervaring van herkenning is op existentieel niveau. Er gaat een ruimte open voorbij de grenzen van het geschapene.

2. Eucharistie vieren

Spirituele oecumene betekent voor Zizioulas de ontmoeting tussen de verschillende christelijke tradities met als doel werkelijk het ene lichaam van Christus te worden. Zijn visioen is dat alle christenen van één plaats samen eucharistie zullen vieren. Het vreedzaam samen leven als verschillende denominaties doet aan de opdracht om de Drie-ene God te weerspiegelen te kort.² Dit lijkt wellicht een visie op oecumene als een louter binnenkerkelijk gebeuren. Maar dat zou een vergissing zijn. Zoals het christelijk geloof de gehele wereld en de gehele mensheid op het oog heeft en zich wil verwerkelijken in de concrete situatie van mens en schepping, zo resoneren alle dimensies van het leven mee in Zizioulas’ ontologische theologie. Maar psychologiseren of moraliseren tref je bij hem niet aan. Het gaat hem om het *zijn* zelf. Toch levert dat niet enkel hoge abstracte denkbeelden op, al vragen zijn boeken tijd: aandachtige lezing en geduldige verwerking. Zo probeert hij bijvoorbeeld – nog heel voorzichtig en tastend – binnen zijn triniteitstheologie aanknopingspunten te vinden voor een theologische ontmoeting met de Islam en wijst hij in zijn antropologie op wat zijns inziens de diepste oorzaak van de ecologische crisis is.

Opvallend is dat deze ontologische theologie voortkomt uit de ervaring van de eucharistie. Zizioulas is volop in gesprek met grote theologen en filosofen en tegelijkertijd komt telkens, vaak maar even, een aspect van de eucharistie ter sprake. Dit betekent dat ook de spiritualiteit die eruit voortvloeit, nooit ver weg is. Al gaat het laatste hoofdstuk van zijn boek expliciet over Kerkmystiek, toch is spiritualiteit geen hoofdstuk apart en is dit laatste gedeelte al even theologisch als de rest. In dit korte artikel hoop ik de lezer kennis te laten maken met een theoloog, die zo naar de kern gaat dat je voelt: ‘ja, zo krijgt het christelijk geloof weer betekenis. Dit is theologie voor de toekomst’. Ik zal iets belichten van zijn grond-intuïtie: de betekenis van het persoon-zijn en wat daaruit voortvloeit.

3. God is iemand, niet een iets

Om met het meest centrale theologische punt te beginnen: De bron van al wat is, is niet iets, maar een persoon. Ja, het *zijn* zelf is persoonlijk. Willen we dat kunnen beamen, moeten we wel het persoon-zijn onderscheiden van het individu-zijn. Beide begrippen staan bij Zizioulas tegenover elkaar. Een individu begrijpt zijn eigen identiteit vanuit zijn in-zich-zelf-besloten ik, dat hij afzet tegen een ander individu of tegen een andere groep. Een individu is een mens die zich laat bepalen door de drift van zelfbehoud. Maar de persoon is iemand die zich zijn eigen identiteit, zijn eigen unieke zelf laat schenken door de Ander. De persoon (hypostase) is tegelijkertijd specifiek en uniek én is maar wie hij is door de anderen met wie hij in relatie is. Eén persoon is geen persoon, zal Zizioulas zeggen. Persoon-zijn is een beweging die de grenzen van het zelf te buiten gaat om ontvangen te worden in de persoon van de ander, daarbij die ander bevestigend in diens eigenheid en andersheid. Tegelijkertijd is het de openheid om in zichzelf, in de eigen persoon, de ander te ontvangen en zich door hem of haar te laten bewonen.

Persoon-zijn wordt gekenmerkt door vrijheid en liefde. Als het ultieme *zijn*, God, persoon-zijn is, betekent dit dat vrijheid en liefde geen bijkomende zaken zijn, maar ontologisch ultiem. Er is niet eerst *zijn* dat vervolgens vrij is en liefde wordt. Er is geen werkelijk *zijn* zonder dat het vrijheid en liefde is. Of om het met andere woorden te zeggen: het echte *zijn* wordt gekenmerkt door gemeenschap en andersheid. Achter de ene God, als gemeenschap van drie personen, is er niet nog een onpersoonlijk *zijn*. Het ultieme *zijn* is niet een monistische eenheid, waarin alle andersheid verzwoegen is. Het is ook niet een God als een individu. God als het ultieme *zijn* is persoon-zijn, waarin het ene en het vele, de gemeenschap en de andersheid even ultiem zijn.

Er is geen waarlijk *zijn* dat niet persoonlijk is. In feite is alleen God waarlijk persoon: een gemeenschap van drie personen, volstrekt één in relatie met elkaar en toch volstrekt en tot in eeuwigheid de ander voor elkaar. Hun andersheid moeten we niet zien als verschillend in kwaliteiten of functies. Het gaat in de andersheid eigenlijk om iets onuitsprekelijks. In God zijn Vader, Zoon en Geest volstrekt gelijk in hun hoedanigheden: even liefdevol, even machtig, even eeuwig enzovoort. Maar de Vader is niet de Zoon, de Zoon is niet de Geest. Zij hebben ieder een volstreekte unieke en onuitwisselbare plaats in de relatie. Iets

daarvan straalt ook af op de mens als unieke persoon. De uniciteit zit niet in kwaliteiten, maar louter in het feit dat iemand is, wie hij is. Zolang je iemand nog beschrijven kan en in categorieën kan plaatsen, heb je nog niet het geheim begrepen van de ander als persoon.

4. Gebed

Dit alles kan begrepen worden als een fundamentele aanval op de secularisme waarin God en geloof geen enkele ontologische betekenis meer hebben. Het zegt ook iets over de grootheid van het gebed. Wie bidt treedt in een ware persoonlijke relatie met een Iemand, die de ultieme bron, de ultieme oorzaak is van al wat is. In ons verlangen naar 'het absolute' hoeven en kunnen wij niet nog voorbij de persoonlijke God om onze dorst te lessen. Het absolute is persoonlijk, is gemeenschap, is Drie-een. Wie bidt stelt zich open om bezocht te worden door de ultieme oorzaak van al wat is. Achter het eigen leven en dat van allen en alles zit uiteindelijk niet een onpersoonlijke energie of een of andere natuurlijke noodzakelijkheid. Achter en in al wat is en gebeurt, is een persoonlijke Aanwezigheid.

5. God en de schepping in relatie als volstreckte ander

De relatie tussen God en zijn schepping is er een van volstreckte andersheid. Vraag is natuurlijk waarin die andersheid dan bestaat. Ook hier gaat het niet om een verschil in hoedanigheden. Het kan alleen maar worden uitgedrukt in het feit dat God van een *ongeschapen* natuur is en de mens met heel de rest van de schepping van een *geschapen* natuur. Geschapen natuur en ongeschapen natuur kunnen op geen enkele wijze in elkaar overgaan of één worden. Het gaat hier om de typische joodse scheppingsleer, die ook de christenen delen: God schiep *ex nihilo*, uit niets, dat wil zeggen dat het *zijn* van de schepping niet voort is gekomen uit iets eeuwig en uit hetzelfde *zijn* van de Schepper, zoals bijvoorbeeld in het Platonisme wel wordt aangenomen. Al wat geschapen is heeft een begin en zal dus ook een einde hebben en terugkeren tot niets, tenzij het in relatie is en blijft met Hem, die het leven geeft.

Als God scheidt, is Hij vrij. Hij had ook niet kunnen scheppen. God, als de Drie-ene is volmaakt. Hij heeft zijn schepping niet nodig voor Zichzelf, maar wilde iets anders dan Hijzelf

het leven geven. Dat is liefde in vrijheid. God scheidt door te roepen. Er is dus niets of niemand die niet persoonlijk gewild is; er is niets en niemand wiens bestaan niet vanuit een liefdesroep en in vrijheid tot stand is gekomen. Het loutere feit dat iemand bestaat, is zo het bewijs dat hij of zij bemind is.

Liefde en vrijheid liggen dus aan de basis van al wat bestaat. De relatie tussen God en zijn schepping is niet die tussen twee partners die in wezen hetzelfde zijn delen. Op het vlak van de natuur is er een onherleidbare andersheid tussen beiden. Maar op het vlak van het persoon-zijn is de relatie wel mogelijk, want de persoon is in staat buiten zichzelf te reiken en zich aan te passen aan wat van nature anders is. Natuur en persoon verhouden zich tot elkaar als het wat en het hoe. Over de goddelijke natuur, het 'wat' van God kunnen wij niets weten, maar wel over het 'hoe', dat is het persoon-zijn van God. In zijn persoon-zijn treedt God in relatie met zijn schepping. Door de mens te roepen om in relatie met Zichzelf te treden, roept God de mens om persoon te worden, boven de wetmatigheden van zijn gevallen natuur uit te stijgen en zich te verenigen met God. Precies hierin zal de betekenis van de ascese te vinden zijn. Omdat de mens op God lijkt in het persoon-zijn en dus zichzelf kan overstijgen, kan er tussen God en de mens een relatie zijn die gekenmerkt wordt door liefde en vrijheid. Er kan een volkomen vereniging ontstaan met behoud van de andersheid.

6. Theologie van boven

Zizioulas bepleit, tegen de westerse tendens van de laatste tientallen jaren in, een theologie van boven, dat wil zeggen dat wij het persoon-zijn van God niet kunnen begrijpen vanuit onze menselijke ervaring van het menselijk persoon-zijn. Voor we het weten denken we dan toch weer vanuit het beeld van een individu. Het is precies andersom: de mens kan maar werkelijk persoon worden door het 'schouwen' van het persoon-zijn in God. Dat heeft grote gevolgen, bijvoorbeeld voor wat het betekent dat God Vader wordt genoemd. Vader en Zoon zijn namen van de goddelijke personen en duiden hun relatie aan. Maar wie vanuit het menselijk vaderschap tot kennis over God de Vader meent te kunnen geraken zal waarschijnlijk niet veel meer kunnen doen dan een menselijk ideaalbeeld projecteren op God.

7. Priester van de schepping

Heel de schepping – in gevallen staat vanwege de val van de mens en dus onderhevig aan de dood – is bestemd om te worden teruggebracht in de relatie met God, zodat ze voor goed zal leven. De mens heeft daarin een bijzondere rol te vervullen. Zizioulas noemt deze taak niet die van de rentmeester, maar van de priester. Want de mens kan de rest van de schepping – die niet haar eigen natuur kan overstijgen zoals de mens dat kan – binnen brengen in de relatie met God. De mens –opgericht in Christus– wordt middelaar tussen schepping en God. Dit vindt al plaats in de eucharistie als brood en wijn worden opgeheven en de Geest wordt gesmeekt er over neer te dalen, zodat ze lichaam en bloed van Christus kunnen worden. Het zal duidelijk zijn dat wie zo eucharistie viert, ook buiten de eucharistie de rest van de schepping met eerbied, als ‘ander’ zal willen bejegenen.

8. Christus, geen individu, maar een persoon

Deze visie van Zizioulas op het persoon-zijn heeft grote consequenties voor ons verstaan van Jezus Christus. Zolang wij Christus’ persoon-zijn begrijpen als individu zullen we niet in staat zijn Hem te begrijpen in zijn volle betekenis. Juist Hij is volledig persoon, dat wil zeggen zoveel meer dan een individu. Hij is wie Hij is samen met allen met wie Hij in relatie is, dat wil allereerst zeggen met de Vader en de Geest. Hij is voor geen moment los te zien van de Vader noch van de Geest. Waar Hij is, is de Vader en de Geest. Wie Hem ontmoet, ontmoet tegelijkertijd de Vader en de Geest. Als dat niet het geval is, ontmoeten we Hem dus niet als de persoon die Hij is.

Anderzijds: Christus is geen moment los van degenen voor wie Hij heeft geleefd en gestorven is. Wie Hem ontmoet, krijgt dus allen die Hij liefheeft er op de koop toe bij. Hij is net als Adam een ‘corporate personality’. In de eerste Adam, vader van heel het mensen geslacht, zijn alle mensen al inbegrepen. Adam viel, dus zijn wij allen gevallen en met ons de gehele schepping. De nieuwe Adam, Christus, draagt, als de persoon in wie de menselijke natuur met de goddelijke natuur verenigd is, alle mensen en heel de kosmos in zich. In Hem zijn allen al gestorven en verzezen. Dat maakt het mogelijk te begrijpen dat wij als gedoopten ‘in Hem zijn’. Als de nieuwe Adam brengt Hij allen die in Hem zijn binnen in zijn relatie met de Vader. In-Christus-zijn is dus geen kwestie van gevoel, maar van een

relatie die gegrond is in vrijheid en liefde. Het is een relatie die gemeenschap is, waarin andersheid niet tenietgaat maar juist opbloeit en tot in eeuwigheid blijft.

9. Grondeloze kennis

Als het ultieme zijn persoonlijk is betekent dit dat de uiteindelijke waarheid slechts in de relatie gevonden kan worden. Want de waarheid ontspringt aan relatie. Er is niet een objectieve grond voor de uiteindelijke kennis omtrent God en het geschapene buiten de relatie met God om. Dit kan een ervaring van grondeloosheid oproepen. Hoe weet ik dat geloven op waarheid berust? Enkel door te geloven, dus door de relatie met God te leven. Deze relatie zal heel de persoon in alle dimensie omvatten en opeisen. Alleen de persoon kan de volle verantwoordelijkheid hiervoor dragen. Tegelijkertijd kan dit een ervaring worden van wat het betekent persoon te zijn met zijn ultieme kenmerken van vrijheid en liefde. In deze relatie zijn beide partners essentieel, onvervangbaar. De mens als partner van God doet ertoe, maximaal. Alle andere vormen van kennis – zoals die van de wetenschap – blijven van belang maar zijn secundair. Zij kunnen ons geen toegang geven tot de ultieme waarheid van het leven. Waarachtige Godskennis kan alleen tot stand komen binnen de relatie zelf. Een persoonlijke wijze van zijn is een grondeloze wijze van zijn. Weer anders gezegd: liefde is ontologisch ultiem. Zij heeft geen andere bron dan zichzelf, of anders gezegd Degene door wie ik word bemind.

¹ Zizioulas, I. Gemeenschap en andersheid, Skandalon, 2019. Vert. van *Communion and Otherness*, 2006

² Zizioulas, I. *The One and the Many*, Sebastian Press, 2010, p. 309 e.v.

Moederschap van God: vrouwe Wijsheid of Maria

Twee heilswegen bij Augustinus

Dr. Kitty Bouwman

In het oecumenisch gesprek is Maria een *hot item*. In de oosterse kerk is Maria zowel de moeder van God als een toevlucht voor christenen. De westerse katholieke kerk ziet Maria als de hemelse moeder die niet te scheiden is van haar zoon. Voor protestanten is Maria een aards mens, die net als wij in zonde geboren is uit ouders. Deze verschillende visies op Maria maken het oecumenische gesprek complex. Bij de kerkvader Augustinus (354-430) vinden we deze complexiteit nog niet. Voor hem was Maria een aardse moeder en geen hemelse moeder. In zijn werken ontdekte ik een oude wijsheidstraditie waarin vrouwe Wijsheid op de voorgrond treedt. Zij is de goddelijke moeder. Aan de hand van vrouwe Wijsheid en Maria beschrijft hij twee heilswegen. Wellicht kan zijn visie het oecumenische gesprek over het moederschap van God een nieuwe richting geven.

1. Moeder van Jezus – moeder van God

Als er over het moederschap van God wordt gesproken, dan gaat het al gauw over Maria en niet over vrouwe Wijsheid. Dat is merkwaardig, omdat vrouwe Wijsheid de beste papieren heeft in de Bijbel als het gaat over het moederschap van God. In de Bijbelse wijsheidsliteratuur is Wijsheid prominent aanwezig en wordt zij gepersonifieerd als een goddelijke vrouw en moeder. Deze wijsheidstraditie was nog levend ten tijde van het leven van Jezus, die in zijn tijd op een kruispunt van meerdere tradities stond. Sporen van deze wijsheidstraditie vinden we terug in teksten van het Nieuwe Testament en ook bij Augustinus. Daarover straks meer.

Deze vroegchristelijke wijsheidstraditie is in de geschiedenis van het christendom ondergesneeuwd geraakt. De nadruk is komen te liggen op een christologie waarin Maria centraal is komen te staan.¹ Zij had een belangrijke functie bij de incarnatie van het Woord. Zij werd immers geroepen om Gods Woord te dragen en te baren. In de vroegchristelijke geloofsuitspraken over Jezus Christus in de Oecumenische Concilies verschoof het accent van moeder van Jezus naar moeder van God (*theotokos*): zij die God gebaard heeft (Concilie van Efeze, 431). Deze titel werd haar toegekend, opdat de goddelijkheid van Jezus Christus bevestigd zou worden.

In de Middeleeuwen kreeg Maria steeds meer goddelijke attributen en werd zij verheven tot een hemelse moeder die beroemd was om haar barmhartigheid. Omdat Christus als koning niet direct toegankelijk was, klopten de gelovigen bij haar aan als de hemelse moeder, met het verzoek om een goed woordje voor hen te doen. Zo werd zij de bemiddelaarster tussen Christus en de mensheid. Vanuit de hemel vertegenwoordigde zij de mensheid in het verlossingsgebeuren. Deze positie leidde uiteindelijk tot haar unieke hoogverhevenheid, die bekrachtigd werd in het dogma over haar Tenhemelopneming (1950). Hieruit blijkt dat de westerse katholieke kerk Maria steeds meer vergoddelijkt heeft.

In het oosterse christendom en de Reformatie horen we een ander geluid. Beide tradities erkennen Maria als de Moeder van God zoals het Concilie van Efeze (431) heeft bepaald. In deze tradities vinden we geen goddelijk moederschap van Maria. In het Oosten ligt de nadruk op Maria die de dood van alle mensen volledig heeft ondergaan, waardoor zij niet kan worden losgemaakt van de ellende van de christenen. Zij is een toevlucht voor hen en blijft op hen betrokken. De Reformatie plaatst de menselijkheid van Maria inclusief haar erfzonde op de voorgrond. Haar visie op Maria baseert zij op de Bijbel.

Deze Bijbelse benadering sluit aan bij het Tweede Vaticaans Concilie, waarin Maria als een geestelijke moeder gezien werd.²

Het Concilie ziet haar als een gelovige in de kerk en niet daar bovenuit als een hemelse moeder. Dankzij haar Magnificat, haar lied van hoop, verlossing en bevrijding, krijgt Maria weer een stem in deze aardse werkelijkheid. Vanuit deze visie is er weer ruimte gekomen voor Maria in het oecumenische gesprek. Bovenal krijgt vrouwe Wijsheid, als dé goddelijke moeder bij uitstek, nu een nieuwe kans om voor ons voetlicht te treden.³

2. Wijsheid in de Bijbelse literatuur

In de joodse wijsheidstraditie is vrouwe Wijsheid prominent aanwezig. In het Hebreeuws is zij: *chokma*; in het Grieks: *sophia*; in het Latijn: *sapientia*. Voor de goede verstaander wijst Wijsheid niet op inzicht, levenskunst en praktische kennis. Vrouwe Wijsheid is een lerares die ons levenswijsheid leert en ons voedt met levenschenkende kracht. Zij treedt op de voorgrond in Spreuken, Job, Baruch en in de wijsheidsboeken van Salomo en van Jezus Sirach.⁴ In het boek *Wijsheid van Jezus Sirach* toont zij zich als een moeder voor haar kinderen:

‘Ik ben de moeder van ontzag en ware liefde van kennis en heilige hoop. Ik werd aan al mijn kinderen voor eeuwig geschonken, aan allen die de Heer heeft uitgekozen’ (Sir. 24, 18, NBV).

In Spreuken vertelt ze over haar goddelijke oorsprong: ‘De Eeuwige verkreeg mij aan het begin van zijn weg’ (Spr. 8, 22). Met haar als vertrouweling aan zijn zijde schiep hij de wereld. In het boek *Wijsheid van Salomo* wordt verteld dat haar woonplaats de hemel is waar ze de troon met God deelt (Wijsh. 9, 4). Aan vrouwe Wijsheid worden eigenschappen toegeschreven als integriteit, zuiverheid, scherpzinnigheid, menslievendheid, standvastigheid (Wijsh. 7, 22-23). In haar wordt zichtbaar dat God ernaar verlangt dat het de wereld en de mensen goed gaat: ‘Zij is de onbeslagen spiegel van Gods werkzaamheid en het beeld van zijn goedheid’ (Wijsh. 7, 26).

Bovenal is zij gastvrij. Bekend zijn de maaltijden die ze verschaft. Ze nodigt onervaren mensen uit het brood te eten, dat zij gebakken heeft, en haar wijn te drinken (Spr. 9, 5). Haar maaltijden wekken verlangen naar haar: ‘Wie mij eet krijgt nog meer honger, wie mij drinkt krijgt nog meer dorst’ (Sir. 24, 21). De laatstgenoemde tekst heeft de evangelist Johannes bijna letterlijk in de mond gelegd van Jezus: ‘Wie bij mij komt zal geen honger

meer hebben, en wie in mij gelooft zal nooit meer dorst hebben' (Joh. 6, 35). In dit evangelie wordt de uitnodiging van vrouwe Wijsheid toegeschreven aan Jezus, die haar rol van gastvrouw heeft overgenomen.

Deze wijsheidstraditie was nog levend in de tijd van Jezus. Hij werd gezien als een boodschapper van Wijsheid, die ernaar verlangde de mensen van Jeruzalem te verzamelen, zoals een kloek haar kuikens verzamelt onder haar vleugels (Mat, 23, 37; Luc. 13, 34). Deze oude wijsheidstraditie vinden we in de werken van Augustinus.

3. De heilsweg van moeder Wijsheid bij Augustinus

In het boek Wijsheid van Jezus Sirach komt Wijsheid als een moeder aan het licht (Sirach 24). Wellicht kende Augustinus dit boek, omdat het in de vroege kerk een bijzonder populair geschrift was wat tot uiting kwam in de bijnaam ervan: *ecclesiasticus* (kerkboek). Het zou deze naam te danken hebben aan het feit dat het vaak gebruikt werd bij het onderricht van de catechumenen.⁵ Als bisschop was hij verantwoordelijk voor de geloofsvorming.

Doopleerlingen schreven zich aan het begin van de veertigdagentijd in met het verzoek om gedoopt te worden in de paasnacht. In deze periode werden ze daarop voorbereid. Ze kregen onderricht over het gebed het Onze Vader en de geloofsbelijdenis, die Augustinus als sacramenten opvatte. Door het toe-eigenen daarvan, kwamen de woorden binnen in hun hart en ervoeren ze genade die in deze woorden werkzaam was. Zo raakten ze vertrouwd met Jezus. Deze genade drukt Augustinus symbolisch uit als 'voedzame melk'. Deze beeldspraak heeft Augustinus overgenomen van Paulus. Als een moeder moest Paulus de gemeenteleden van

Korinthe met 'melk' voeden en kon hen nog geen vaste spijs geven (1 Kor. 3, 2). Augustinus koppelt deze beelden aan moeder Wijsheid. Hij beschrijft haar als een eeuwige voedende, die continu bezig is leven te schenken. In de werkelijkheid van God openbaart ze zich door de engelen te verzadigen. Dit engelenbrood is voor de mensen, die gebonden zijn aan de aarde, niet te bevatten vanwege het goddelijke karakter ervan. Daarom transformeert moeder Wijsheid haar goddelijke gaven in 'melk'.⁶ Daarover vertelt Augustinus in een verhandeling:

'Moeder Wijsheid verzadigt in den hoge de engelen met vaste spijs. Zij heeft zich verwaardigd op een andere manier haar voeding om te vormen voor haar kinderen. Dit gebeurde, doordat het Woord vlees is geworden en onder ons heeft gewoond. Maar deze mens zelf, Christus, die door zijn echte vlees, door zijn echte kruis en dood en door zijn echte opstanding is zuivere melk voor de kinderen. Wanneer hij door de geestelijke mensen goed wordt ontvangen, wordt hij aangetroffen als de Heer van de engelen'.⁷

Moeder Wijsheid presenteert niet zelf de door haar bereide gaven; dat doet Jezus. Hij is zuivere melk, zegt Augustinus. Hij is haar instrument en heeft haar taak als gastvrouw overgenomen. Hij stelt de gaven van moeder Wijsheid present voor haar kinderen. Dat zijn degenen die bezig waren met de inwijding in het christelijke geloof. Zij worden gevoed met haar gaven, die bemiddeld worden tijdens het geloofsonderricht en de rituele handelingen. Daarin ervaren ze de voedende en leven gevende kracht van Gods woorden, die een groei in geloven bewerkstelligt. De eeuwige voeding van Wijsheid geeft mensen uiteindelijk de mogelijkheid deel te nemen aan het goddelijke leven. Dit leven wordt ervaren in een onmiddellijke ontmoeting met Christus, die geheimvol is.

4. De heilsweg van Maria bij Augustinus

In de christelijke traditie wordt benadrukt dat Maria geroepen werd Gods Zoon te baren. Daardoor kon de mensheid worden verheven tot het kindschap van God. Deze gedachten vinden we ook bij Augustinus. Hij beschrijft Maria als de aardse moeder van haar kind Jezus. Vanaf zijn conceptie heeft Jezus een relatie tot zijn moeder, die hem gebaard heeft. Als kind is hij afhankelijk van zijn moeder, die hem gezoogd heeft. Augustinus beschrijft niet alleen de geboorte van Jezus uit Maria, maar ook zijn goddelijke geboorte uit de

Vader, wat overeenkomt met het gedachtegoed van het Concilie van Nicea (325). Deze tweevoudige geboorte past in de context van dit Concilie waar Jezus Christus uitgeroepen werd tot God en mens. Augustinus drukt de menselijkheid en de goddelijkheid van het kind Jezus uit in paradoxale taal. Als God omvat hij de wereld en als zuigeling ligt hij in een kribbe en kan hij niet spreken.

‘Hij lag in een kribbe, terwijl hij de wereld omvatte: hij was zowel een nog woordeloos kind als het Woord. Hij die door de hemelen niet bevat kan worden, droeg de schoot van één vrouw. Zij leidde onze heerser; zij droeg degene in wie wij zijn. Aan ons brood gaf zij melk. O kennelijke zwakheid, en wonderbare nederigheid, waarin de gehele godheid verborgen was. De moeder aan wie hij als kind onderworpen was, leidde hij met macht. En met waarheid voedde hij degene aan wier borsten hij zoog. (...) Moge hij zelf ons tot kinderen van God maken, die voor ons mens heeft willen worden.’⁸

Augustinus spreekt in paradoxale taal over de schoot van Maria. Hoewel een moederschoot normaliter een menselijke vrucht – dat een gevolg is van menselijk handelen – kan dragen, draagt haar schoot het alomvattende Woord, dat een gevolg is van goddelijk handelen. In het dragen is het Woord zowel transcendent – het overstijgt de hemelen –, als immanent – het vindt inwoning in haar schoot. Daar vindt het geheim van de menswording plaats.

In de handelingen die Maria voor haar baby Jezus verricht, is er een dubbele afhankelijkheid. Als zuigeling is hij afhankelijk van zijn moeder en zij is afhankelijk van Christus. Deze dubbele afhankelijkheid komt naar voren zowel in het leiden en als in het voeden. Bij het leiden is hij als zuigeling afhankelijk van zijn moeder, tegelijk is zij afhankelijk van Christus die haar leidt. Zijn leiderschap zit in zijn scheppingsvermogen. Als Schepper gaat Christus haar vooraf door haar in het bestaan te roepen. Vanuit deze scheppingsrelatie is Christus haar leider. Deze dubbele afhankelijkheid is er ook bij het zogen. Terwijl Maria haar baby Jezus zoogt, wordt zij door Christus verzadigd met de eeuwige voeding van waarheid. Daarmee schenkt Christus haar engelenbrood, een ervaring van contemplatie. Terwijl zij hem zoogde, ging de hemel voor haar open en ontving ze Gods liefde.

In de handeling ‘dragen’ komt het geestelijke moederschap van Maria tevoorschijn. Door het Woord in haar schoot te dragen, droeg zij niet alleen haar kind Jezus, maar ook

God in wie de mensheid is: 'in wie wij zijn'. Augustinus kan hierbij gedacht hebben aan Hand. 17, 28, waarin op dezelfde wijze de relatie tussen God en de mensheid wordt aangeduid: 'want in hem leven wij, bewegen wij en zijn wij'. Tijdens haar zwangerschap draagt Maria het Woord, dat haar is toevertrouwd. Door dit Woord te dragen kan zij mensen binnenvoeren in het contact met hun wezenlijke band met hun Schepper. Daarmee levert zij als geestelijke moeder een actieve bijdrage aan het verlossingswerk van de mensheid.

5. Actualiteit van de twee heilswegen van Wijsheid en Maria

In de loop van de geschiedenis van het westerse katholieke christendom heeft Maria de plaats van vrouwe Wijsheid ingenomen. Daarvan getuigt een Marialied dat tijdens de complete, het avondgebed in kloosters, wordt gezongen:

*'U groeten wij Maria
Koningin en Moeder vol goedheid.
Bij u vinden we het leven, de vreugde en heel onze hoop.'*

Deze woorden zijn bijna letterlijk overgenomen uit het hooglied van vrouwe Wijsheid

(Sir, 24, 18, NBV). Volgens de Vulgaat:

*'Ik ben de moeder van de schone liefde, van de vrees en het inzicht,
en van de heilige hoop'*

(Sir. 24, 24).

Laten we Maria en vrouwe Wijsheid in ere herstellen, door aan Maria haar plaats op aarde terug te geven en aan vrouwe Wijsheid opnieuw haar hemelse plaats toe te bedelen die zij Schriftuurlijk heeft. De benadering van Wijsheid als goddelijke moeder en Maria als geestelijke moeder kan het oecumenische gesprek over deze bijzondere vrouwen in onze geschiedenis bevorderen.

Literatuur

P. Beentjes, *De wijsheid van Jesus Sirach*, Budel 2006.

Kitty Bouwman, *Mater Sapientia, de mystagogische functie van het moederschap van God en het geestelijke moederschap bij Augustinus*, Vught 2015 (proefschrift).

Kitty Bouwman, *Spiritueel moederschap, twee vrouwen in het leven van Augustinus*, Heeswijk 2019.

E. Eynikel e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*, band 2, Kampen 2001.

W. Logister, *Maria, een uitdaging*, Baarn 1995. Hoofdstuk vijf beschrijft de ontwikkeling van het Mariaverhaal (139-180).

Afbeeldingen

Afb pag. 4 *Madonna van nederigheid*, Fra Angelico, ca. 1440, [Rijksmuseum Amsterdam](#)

Afb pag. 9 *Sapientia*, Biblioteca Medicea Laurenziana, Florence

¹ W. Logister, *Maria, een uitdaging*, Baarn 1995. Hoofdstuk vijf beschrijft de ontwikkeling van het Mariaverhaal (139-180).

² I. Eggemann, *Die "ekkleziologische Wende" in der Mariologie des II. Vatikanums*, Altenberge 1993, 66. Geciteerd in: W. Logister, *Maria, een uitdaging*, a.w. 174.

³ Dit artikel is gebaseerd op mijn proefschrift: *Mater Sapientia, de mystagogische functie van het moederschap van God en het geestelijke moederschap bij Augustinus*, Vught 2015.

⁴ Spreuken 8,1–9, 9, 1–12; Baruch 3,9–4,4; Job 28; Wijsheid 6,12–10,21; Jezus Sirach 24.

⁵ P. Beentjes, *De wijsheid van Jesus Sirach*, Budel 2006, 59–60. Het boek Jezus Sirach werd in het vroege christendom vanuit het Grieks in het Latijn vertaald, waardoor het verspreid raakte. Griekse schrijvers zoals Clemens van Alexandrië en Origenes, en Latijnse schrijvers zoals Tertullianus en Augustinus, citeerden uit het Boek Wijsheid van Jezus Sirach. D. Harrington, *Wijsheid van Jezus Sirach*. In: E. Eynikel e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*, Kampen 2001, 1069.

⁶ De verwantschap tussen Wijsheid en genade is gebaseerd op het boek Wijsheid van Jezus Sirach (Vulgaat). Daarin wordt genade in verband gebracht met moeder Wijsheid: 'in mij is de genade van heel het leven en de waarheid' (Sirach 24, 25, Vulgaat). Genade en waarheid heeft de evangelist Johannes overgeheveld naar Jezus Christus (Joh. 1, 17).

⁷ Deze tekst is uit Io.eu.tr. 98, 6, een verhandeling over een passage uit het evangelie volgens Johannes 16, 12–13. Deze vertaling is gebaseerd op de Latijnse tekst (CCL 36, 579).

⁸ Deze vertaling is gebaseerd op sermo 184, 3 (PL 38, 997).

De liefde van Christus is voor ieder mens

Onderzoek naar hedendaagse verschijningen van Christus

Berthilde van der Zwaag

'Christenen maken van zichzelf vaak een exclusief clubje gelovigen. Moslims, boeddhisten of atheïsten hebben het ware geloof niet. Die opstelling is volgens mij niet in lijn met de wil van Christus. De liefde van Christus is voor ieder mens, ook voor wie geen christen is.'

Deze uitspraak is afkomstig van iemand die een verschijning van Christus heeft ervaren terwijl hij zichzelf als niet-religieus omschrijft. De uitspraak lijkt onbewust een definitie van het begrip 'spirituele oecumene' zoals ik die versta. Spirituele oecumene zie ik niet alleen als het contact met medegelovigen van andere christelijke kerken, ook als verbondenheid op grond van het menszijn ongeacht de vraag hoe iemand zichzelf duidt. Deze visie is mede voortgekomen uit mijn afstudeeronderzoek aan Vrije Universiteit naar hedendaagse ervaringen van een verschijning van Christus. Uit het onderzoek blijkt dat verschijningen van Christus voorkomen bij mensen van allerlei achtergronden, ook bij hen die zichzelf niet tot de christelijk traditie rekenen. Bij deze verschijningservaring wordt ook niet de opdracht gevoeld toe te treden tot een geloofstraditie. Belangrijk is juist de ervaring dat de liefde wordt geschonken zonder voorwaarde vooraf of naderhand. Een verschijning is een genade-ervaring.

Dit gegeven komt overeen met de erkenning in de christelijke mystiek dat religieuze ervaringen zich zowel binnen de christelijke traditie als daarbuiten voordoen. Ook mensen die niet in de christelijke zin in God geloven, kunnen ervaren dat God zich in al zijn rijkdom schenkt, is de overtuiging van de mysticus van Ruusbroec (1293-1381). Ieder mens bezit van nature de aanleg om tot verlichting te komen; op de weg van 'het natuurlijke licht' zijn echte mystieke ervaringen mogelijk. Deze genade kan, afgezien van de vraag of daarbij al dan niet een persoonlijk contact met God wordt bereikt, leiden tot de hoogste ervaringen

van God. Deze hoogste ervaringen liggen echter niet binnen het menselijk bereik, er wordt hulp aangereikt van de 'andere kant', wat te kenmerken is als genade. Deze genade is echter niet voorbehouden aan mensen binnen de christelijke traditie, aldus Ruusbroec. De belangrijkste vraag lijkt daarom niet te zijn of iemand al dan niet in God gelooft.

1. Motivatie voor dit onderzoek

Het onderzoek naar hedendaagse verschijningen van Christus heb ik gedaan omdat ik die ervaring zelf heb meegemaakt. Ik was negentien jaar en woonde sinds enige tijd zelfstandig. In de bioscoop draaide de film 'Jesus Christ Superstar'. In het gereformeerde gezin waar ik was opgegroeid, was bioscoopbezoek zondig. Na wikken en wegen besloot ik er toch heen te gaan, maar me vooraf in het leven van Jezus te verdiepen zodat ik me een oordeel over de film zou kunnen vormen. In mijn jeugd had ik me een beeld van God gevormd als iemand die streng is en hoog boven mensen verheven; Jezus hoorde bij die God. Ik was me er nog niet van bewust dat dit geloof, behalve dat ik me aan de regels moest houden, iets met mijn dagelijks leven te maken had. Ik las, als voorbereiding op de film, in het Mattheüsevangelie en het greep me voor het eerst aan. Jezus veranderde voor mij van de Almachtige die boven lijden en pijn staat, naar een mens vol liefde die leed onder wat hem werd aangedaan. Ik raakte heftig geëmotioneerd. Opeens stond Hij, zonder dat er een deur was opengegaan, voor me. Niet als de lijdende maar als de opgestane Christus. Hij had de gestalte van een mens, echter een lichaam dat geen ruimte inneemt en doorschijnend als licht. Ik voelde dat Hij mijn hand aanraakte. Het was de ervaring van een menselijke handdruk. Er ging een grote kracht van uit. Deze aanraking was voldoende om volkomen troost te ontvangen zonder door de verschijning overweldigd te worden. Een groter en heiliger liefde dan dit is niet te ervaren. Hij werd een Aanwezige in mijn verdere leven. Over de ervaring heb ik niet gesproken, het was emotioneel en het voelde raar om er over te spreken. Ik droeg het bij me als een indrukwekkend en dierbaar gebeuren.

Pas tijdens mijn theologiestudie, ruim dertig jaar later, informeerde ik bij de docent dogmatiek naar de mogelijkheid van een verschijning van Christus. Zijn reactie was dat zo iets niet voorkomt. Mijn ervaring durfde ik niet te vertellen. Ik besloot mijn studie af te ronden

met een onderzoek naar dit thema. Ik had er nooit iets over gehoord en vroeg me af of ik de enige was die het had meegemaakt.

2. Gevolgen van een verschijningen van Christus

Door mijn onderzoek kreeg ik contact met anderen die zo'n ervaring kennen. Zevenentwintig vrouwen en tien mannen hadden zich ervoor aangemeld. Ze bevonden zich op dat moment vaak in een crisis of een bezinningsperiode van hun leven. Ze herkenden de aanwezige gestalte onmiddellijk als Christus. Uit een andere dan de gewone aardse werkelijkheid kwam Hij plotseling hun ruimte binnen, op een geheel andere wijze dan gebeurt met dingen die gewoonlijk ons terrein binnenkomen. Hij was er plotseling, was niet te ontwijken, schonk liefde, vrede, troost en kracht en verdween weer. Het werd gevoeld als vertrouwd, tegelijkertijd als nieuw en totaal anders dan de gewone dingen. Velen noemen zijn ogen, de liefde die hij uitstraalde en dat hij zijn handen naar hen uitstreekte. Christus heeft hen laten zien wie Hij is.

Het gebeuren leidde tot een verandering in hun leven en geloofsleven, ze weten dat Christus aanwezig is in onze werkelijkheid, dat het lijden van mensen gezien wordt en dat men geborgen is, wàt er ook gebeurt. Dikwijls werd als gevolg van de ervaring de balans van het leven opgemaakt en was er kracht om tot levensverandering te komen of een andere beleving van het leven. Er ontstonden diepere relaties met medemensen en meer verantwoordelijkheid voor de wereld. De eigen belangen kwamen minder centraal te staan.

Vrijwel iedereen zweeg over het bijzondere gebeuren dat hen overkwam. Als iemand er wel over vertelde, wisten anderen er vaak niet op te reageren of deden het af als een projectie of hallucinatie. Sommigen zochten toenadering tot een kerkgenootschap voor hulp bij de interpretatie en verwerkingen van de ervaring, soms pas na lange tijd. Een man die niet is opgegroeid met het christelijk geloof, vertelt dat hij pas 15 jaar na het gebeuren de behoefte voelde zijn ervaring te verwerken:

- Sinds anderhalf jaar ben ik het geloof aan het onderzoeken. Crossroads, de evangelische Berea Kerk, de Lattihan van de Subud organisatie en Landmark Education inspireren mij. In de kerk heb ik enkele gebedsbijeenkomsten bezocht en leer ik bidden. Door me tijdens het gebed open te stellen voor God ontvang ik soms de Christusenergie, zoals zeventien jaar geleden, toen buiten mij, nu als ervaring in mij.

In alle kerken komt het voor dat men er niet goed op weet te reageren, zowel in de traditionele als evangelische gemeenten. Hedendaagse verschijningen van Christus kunnen dan worden afgedaan als gevaarlijk, onmogelijk, onbelangrijk, sensationeel of niet ter zake doende:

- Ik vertelde het aan een ouderling, hij deed het met schrik af als iets wat meer bij de duivel hoort.
- De pastoor zei dat het niet mogelijk was, want God kan men niet zien.

Sommige mensen voelden zich na de ervaring vervreemd van de kerk waartoe ze behoorden en ontwikkelden een andere geloofsvisie dan die in de gemeenschap.

- Ik heb heel veel moeite gehad om mijn weg in het religieuze te vinden. Ik voelde weerstand tegen het instituut kerk, maar had ook een enorme behoefte om mij geborgen te weten in een gemeenschap van gelovige mensen. Het oude, dogmatische, zware, strakke van de Hervormde Kerk was niet geschikt voor mij. Uiteindelijk ben ik terechtgekomen bij de Katholieke Kerk. En nu is er al vele jaren een gevoel van dankbaarheid. Ik mag samen met Jezus, aan Zijn hand, want zo voel ik dat, door het leven gaan.
- Na die ervaring vond ik dat er in de kerk vaak theologisch en theoretisch gepraat wordt, te weinig vanuit de persoonlijke beleving. Men is erg huiverig voor een evangelisch sfeertje. Ook kijk ik soms vreemd aan tegen uitspraken in de Bijbel, de liturgie en de geloofsbelijdenis. Die kloppen naar mijn idee niet met wie Jezus is en wat hij leert. Ik zie Jezus niet meer als streng en oordelend. Dat was ik zelf! Sinds die dag praat ik veel tegen Jezus. Hij is voor mij mijn oudste broeder en leraar, de Weg naar God. Hij 'vertaalt' God, die voor ons niet te vatten is,

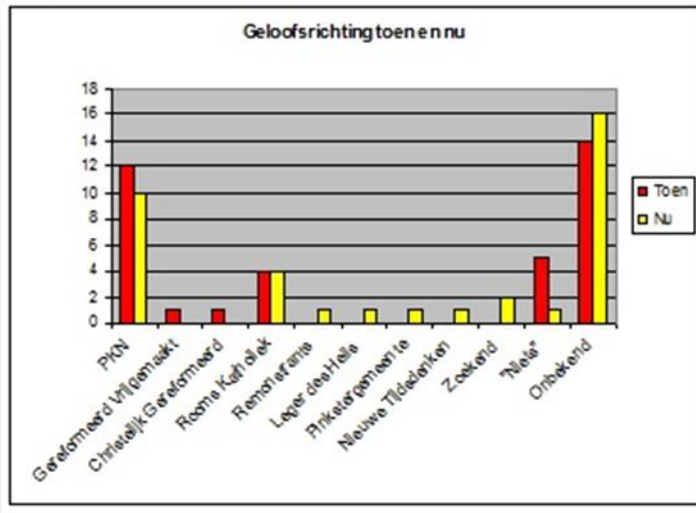
door heel concreet te laten zien wat de bedoeling is. Met theorieën als 'Zijn bloed wast onze zonden weg' kon ik als kind niets en nog steeds niet. Wel dat hij met zijn dood heeft laten zien dat Liefde tot het alleruiterste kan gaan. En met zijn opstanding heeft hij laten zien dat er uiteindelijk niets te vrezen valt. Ik voel respect en dankbaarheid voor hem. Hij geeft me vrede en in de diepte wezensgeborgenheid.

- Mijn visie op Jezus en mijn relatie met Jezus is in de loop van de jaren wel veranderd. Misschien was de ervaring daar wel een begin van. In de jaren vijftig, waarin mijn jeugd zich afspeelde, was de sfeer in de Gereformeerde Kerken rationeel en dogmatisch getint en dat kwam vaak stellig en hard over. Jezus kwam ter sprake in de lijdenstijd en werd in mijn ogen gebruikt om het juridische probleem van de zonde van de mensen uit de doeken te doen en te verkondigen hoe de noodzakelijke oplossing tot stand was gekomen. Het bloed van Christus was de betaling van de schuld van de mensen. Gaandeweg besepte ik dat de dood en de opstanding van Jezus een veel groter geheimenis is dan in de dogmatiek te vatten is en dat God in Jezus iets duidelijk wil maken voor mensen. Dat is een niet te doorgronden geheim van liefde.

Een ander voelt zich na de ervaring juist meer betrokken bij de kerk, ondanks dat men zich met zijn verhaal geen raad weet.

- Ik sta nu meer open voor andere mensen en zorg beter voor mijzelf. Ik ben sterker betrokken geraakt bij de kerk; in plaats van alleen maar te consumeren ben ik actiever geworden in de parochie. Ik heb mijn ervaring aan anderen verteld. Ik wilde het graag vertellen omdat ik het bijzonder vond. De reacties zijn meestal afwijzend en daarom teleurstellend. Dat geeft niet. Voor mij is het belangrijk om te onderkennen dat God nog steeds spreekt.

De volgende grafiek laat in rood hun geloofsrichting zien op het moment dat de verschijning plaats vond. In geel wordt de geloofsrichting weergegeven ten tijde van het onderzoek.

3. Gestaltes van de verschijning

Naast opvallende overeenkomsten in de weergaven van verschijningservaring, vertonen de verhalen ook verschillen. In uitbundige bewoordingen wordt over de schoonheid van Christus geschreven, maar in velerlei beelden. Allerlei persoonlijke factoren spelen mee. Ook in de weergaven in het Nieuwe Testament is te zien dat Christus in verschillende gedaantes verschijnt, soms wisselt hij in één evangelie van gedaante. Deze diversiteit is er ook in verschijningsverhalen uit de geloofstraditie.

Dit verschil in beelden kan de vraag oproepen of er sprake is van een werkelijke aanwezigheid van Christus. Hoe komen we aan onze beelden van Christus? Verhalen over Jezus worden mensen aangereikt door de christelijke traditie, soms is iemands leven ervan doortrokken. Bij anderen ontbrak de geloofscultuur in de sfeer van het gezin, maar is men er toch mee in aanraking gekomen. Bij het luisteren naar de verhalen worden beelden gevormd, het zijn de eigen interpretaties van het uiterlijk van Christus. Ze zijn onbewust in het geheugen aanwezig. Hetzelfde gebeurt met verbeeldingen in musea en films, ook die worden opgeslagen. De verschijning voltrekt zich in het beeld uit het geheugen. Er is een

tweeërlei uitwerking. Enerzijds wordt men door verhalen en beelden ontvankelijk voor ervaringen, waarna de verschijning plaatsvindt in het in het geheugen opgeslagen beeld. Anderzijds leiden de kennis van de verhalen en de beelden in het geheugen bij de verschijning tot de interpretatie 'Christus'. Hoe verschillend de beelden ook zijn, ze komen voort vanuit dezelfde mechaniek van het menselijk vermogen beelden op te slaan en te reproduceren. Dit vermogen tot verbeelding is de achtergrond van de verschijningservaring. Het relativeren van de waarheid van het eigen beeld, is het besef van de doorwerking van de in de traditie of cultuur ontvangen interpretaties van Christus op onze eigen interpretaties. Dit alles niet wil zeggen dat de ervaring op zich verbeelding was.

4. Mystieke ervaring

In de voor het onderzoek ontvangen verschijningservaringen komen de kenmerken voor die William James, grondlegger van de godsdienstpsychologie, geeft van een mystieke ervaring. Ten eerste is het onvermogen om de ervaring aan anderen over te dragen een teken dat het om een mystieke ervaring gaat. De ervaring gaat elke uiting in woorden te boven. Een tweede kenmerk is het ontstane inzicht. De ervaring verschaft inzichten die anders zijn dan de kennis die men vanuit het denken ontwikkelt. Het derde kenmerk is de korte duur van de ervaring. Ten slotte, zegt James, is tijdens de ervaring het wilsvermogen opgeschort; men kan een dergelijke ervaring niet zelf oproepen en er geen invloed op uitoefenen. Deze duiding plaatst de verschijningservaring in een kader, maar beantwoordt niet de fundamentele vraag: *is de gestalte die mensen waarnemen Christus of interpreteren zij het als Christus?*

5. Argumenten

Kan de bewering dat Christus aanwezig was in logische zin een redelijke bewering zijn? Hiervoor is een onderbouwing nodig met argumenten.

Een eerste argument is het gegeven dat Bijbelauteurs in hun verhalen verwoorden dat er ontmoeting mogelijk is tussen de goddelijke en de aardse werkelijkheid. In het Oude Testament spreekt God met mensen. In het Nieuwe Testament vertellen de evangelisten dat Jezus na zijn dood aan mensen is verschenen. Ook de apostel Paulus ontmoette Jezus.

Het tweede argument is dat na het afsluiten van het Nieuwe Testament ervaringen van verschijningen van Christus zijn doorgedaan. In de hele geloofstraditie komen ze voor. De doorlopende lijn vanuit het Nieuwe Testament door tweeduizend jaar geschiedenis naar de tijd van nu, leidt tot de conclusie dat het ervaren van een verschijning van Christus tot de menselijke mogelijkheden behoort. Uit de kerkgeschiedenis blijkt dat men er in het verleden als vanzelfsprekend mee omging; het behoorde bij het geloofsleven.

Ook buiten de christelijke traditie wordt erkend dat het menselijk bewustzijn kan transcenderen naar een niet-zintuiglijk waarneembare werkelijkheid buiten onze dagelijkse leefwereld. Plato schrijft daar enkele eeuwen voor Christus over. Heidegger noemt voorwaarden onder welke die werkelijkheid zich kan openbaren. Volgens Otto Duintjer is die werkelijkheid altijd om ons heen en kan zich manifesteren als er ruimte voor is. Tijdens zo'n moment van transcendentie kan God of Christus zich openbaren. Dit is een derde argument voor de bewering van mensen dat Christus aan hen is verschenen.

Een vierde argument is te vinden in de fenomenologie, die zich bezighoudt met de wijze waarop fenomenen aan ons verschijnen. Er zijn fenomenen die de menselijke intentie ver te boven gaan en oneindig meer geven dan we kunnen waarnemen. Voorbeelden zijn: kunst, muziek, natuur, liefde. De fenomenoloog Jean-Luc Marion noemt het 'verzadigde fenomenen', ze zijn van niets afhankelijk, geheel op zichzelf en zo overvloedig dat ze onze waarneming volkomen verzadigen. Het begrip 'verzadigd fenomeen' geeft in wetenschappelijke zin ruimte om een verschijning van Christus te erkennen. Het waarnemen van Christus is een genadegave die iedere menselijke intentie en elk menselijk verlangen overstijgt. Het is dus niet alleen een transcendente ervaring, ook een trans-intentionele ervaring: het initiatief ligt bij de Ander. De fenomenologie van Marion laat zien hoe het mogelijk is dat mensen, gebonden aan de beperkingen van het menszijn, de schittering van de goddelijke werkelijkheid waarnemen.

Deze vier argumenten laten zien dat verschijningen redelijkerwijs tot de mogelijkheden behoren.

6. Taboe doorbreken

Wanneer mensen ruimte wordt geboden over hun ervaring te spreken, kan deze worden geïntegreerd in het leven en tot steun zijn in een moeilijke periode, in de geloofsontwikkeling en de relatie met God. Dat spreken over de ervaring is niet alleen van belang voor de betrokken mensen. William James stelt dat de vruchten van de religieuze ervaring tot het mooiste behoren dat de geschiedenis ons kan tonen, het zijn belangrijke openbaringen. Volgens James is het opstijgen van de menselijke geest tot een meer omvattend gezichtspunt altijd het gevolg geweest van het betekenis toekennen aan een nieuwe samenhangende feitenreeks. Nieuwe, ons onbekende gebeurtenissen, die vaker voorkomen dan eenmalig, moeten niet bij voorbaat afgewezen worden. Voor de ontwikkeling van de mensheid is het juist nodig dat ze serieus worden genomen. James vindt dat het een open vraag moet blijven of mystieke gevoelens niet zulke hogere gezichtspunten kunnen zijn, vensters waardoor de geest uitziet op een wijdere en meer omvattende wereld. Het rekening houden met die wijdere wereld van betekenissen en het serieus nemen ervan, kunnen onmisbare stadia zijn in onze tocht naar de uiteindelijke en volle waarheid. Het zou wel het meest juiste inzicht kunnen zijn in de zin van dit leven, stelt James.

De doorgaande stroom van ervaringen die mij na afloop van het onderzoek toevertrouwd werd, is voor mij de reden om het thema bekend te maken met als doel het taboe op deze ervaringen te doorbreken. Het is schrijnend dat juist in de kerken, die oorspronkelijk ontstaan zijn door verhalen over verschijningen, nu weinig ruimte is voor hedendaagse ontmoeting met Christus. Duidelijk wordt ook dat de genade van God groter en ruimer is dan kerkgrenzen. De liefde van Christus is voor ieder mens, ook voor wie geen christen is. De belangrijkste voorwaarde voor een religieuze ervaring lijkt niet te zijn hoe iemand zichzelf duidt. Belangrijker is of iemand zich kan openen voor de ons overstijgende werkelijkheid en de gebeurtenissen in het leven inhoud en betekenis zoekt te geven.

7. Kritische houding

Overigens hoeft niet iedere bewering van een verschijning een religieuze ervaring te zijn. Het kan ook een bijwerking zijn van medicijnen of voortkomen uit een psychische ziekte. Criteria waarmee het gezonde van het pathologische kan worden onderscheiden, zijn de verbetering van de levenskwaliteit en het feit dat de ervaring als uniek beleefd wordt. Een religieuze ervaring vervult de persoon met zoveel verwondering en eerbied dat de gedachte aan nieuwe ervaringen niet opkomt.

Alledaags of Last Resort?

Een poging het gewone en kritieke op elkaar te betrekken

Drs. Anne-Marie Visser

Als die tijd aanbreekt zal zelfs op de bellen van de paarden ge-graveerd staan: "aan de Heer gewijd". De kookpotten in de tempel zullen dienen als offerschalen voor het altaar. Alle kookpotten in Jeruzalem zullen aan de Heer van de hemelse machten gewijd zijn; ieder die wil offeren, kan ze gebruiken om er zijn offer in te bereiden. Als die tijd aanbreekt, zullen er nooit meer handelaars zitten in de tempel van de Heer van de hemelse machten (Zach. 14,20-21)¹.

Hoe iets zinnigs bij te dragen aan een discours over Spirituele Oecumene zonder gefixeerd te raken op allerlei mogelijke antagonismen tussen institutioneel en spiritueel? Vorm en inhoud? Hoog – en laagkerkelijk? Recht- en vrijzinnigheid? Crisis en alledaagsheid? Dat soort vragen oproepen is die "slechts" voorlopig beantwoorden: het gaat niet zozeer om een antagonisme maar om een polaire² verhouding. Die vraagt om een voortdurend wiken en wegen als de toekomst van de gemeente van Christus op het spel staat.

1. De Wereldbroederschap: beweging of instituut?

Om bij "eigen huis" te blijven: hoe ontwikkelde zich een Doperse *beweging* (vanaf de zestiger jaren vooral in de belangstelling bij politiek geëngageerden) tot een Mennonite World Conference (MWC) als *instituut*? Niet zo'n onzinnige vraag sinds het Vaticaan rond 1997 de MWC als vertegenwoordigende partner koos voor een van de bilaterale theologische ontmoetingen Rome-Reformatie.³ Anders gezegd: hoe kun je in de grote diversiteit binnen een bepaalde vorm van laagkerkelijkheid enige duidelijke lijnen trekken zonder te vervallen in contrasten? Wetende dat dankzij Stanley Hauerwas het dopers zelfbeeld getypeerd kan worden als *contrastgemeenschap*.⁴ Ik zou daar in het eerste deel op willen

ingaan met hulp van twee Noord-Amerikaanse doperse theologen die op geheel eigen wijze “buitensporig” en radicaal waren, zonder met hun traditie te breken.

Hoe ook enig zicht te krijgen op het vervlochten zijn van geloofsgemeenschap en gelovige, waarbij ik geloven vooral als *zijnswijze* opvat⁵ - met alle risico's van misverstaan - en niet zozeer als confessionele *zienswijze*. Wel met een reflectie achteraf op een situatie die mij als godgegeven uitnodigt stelling te nemen en dus nooit neutraal kan zijn. Zo is ouder worden het blijven meewerken aan je eigen levensgeschiedenis - als antwoord op de “omgang van God met een mens en de mensen”. Waarin je je steeds meer bewust wordt van (tegen-)krachten buiten jezelf (het publieke domein) die in hoge mate persoonlijke keuzes beïnvloeden maar de persoon zelf nooit buiten spel zetten. Daarover in het tweede deel.

2. Waarin zit de radicaliteit?

Twee doperse theologen-historici zijn me blijven intrigeren. Niet alleen omdat ik beiden – zij het in twee verschillende levensfasen – heb ontmoet maar ook omdat ik met een Nederlands Doopsgezinde achtergrond wilde weten wat overeenkomsten en verschillen zijn in hun opvattingen over de relatie kerk-overheid en daarmee het vredesgetuigenis. Ik meen geen van beiden onrecht te doen door hun verschil in migratie- (en dus etnische) achtergrond daarbij in te calculeren. Mijns inziens is dat laatste een factor in de voorgeschiedenis van de Wereldbroederschap al verdwijnt dit paradigma snel. De relevantie voor het theologiseren is dat een migrantentraditie ertoe neigt zich meer rekenschap te geven van de historische en confessionele wortels dan de “achterblijvers”, die met heel andere dilemma's hebben te leven. John Howard Yoder [1927-1997] staat voor de eerste emigratiegolf vanuit Centraal-Europa naar met name Pennsylvania, James A. Reimer [1942-2010] daarentegen voor latere golven die zich vanuit Rusland vestigden in het Midden-Westen en West-Canada. Niet bij toeval heeft Yoder in zijn ekklesiologie op de gemeente als “*diasporagemeenschap*” gewezen. Terwijl Reimer veel meer bezig is geweest met het *dilemma van de assimilatie*. Een problematiek waarmee de Nederlanders als “zittenblijvers” al veel eerder geconfronteerd werden dankzij de erkenning als gedoogde en later gevestigde geloofsgemeenschap. En als zodanig ook een actieve rol in de oprichting van de Wereldraad van Kerken kreeg op een moment dat de Wereldbroederschap nog niet in die beweging mee kon komen.

Intrigerend is dat Reimer in de loop van zijn loopbaan toewerkt naar een thema dat de titel van zijn – nooit verschenen - derde deel van zijn trilogie moest worden: *“Theology as doxology: spiritual formation and ethics”*.⁶ Hij wilde daarin focussen op “de liturgische, sacramentele en esthetische bronnen van de ethiek als een vorm van eer aan en erediens aan God.” Yoder maakte, aanvankelijk als kerkhistoricus, een omgekeerde ontwikkeling: als apologet van de vroeg-doperse positie (hij was promovendus van Karl Barth). Hij was ook de eerste Doopsgezinde die zich bezighield met Michael Sattler osv, prior van Rottenburg en later Doper van het eerste uur. Wat zijn vredes­theologie betreft gaat Yoder meer uit van de discrepantie tussen “God en de machten” dan Reimer terwijl beiden in de praxis van bijvoorbeeld dienstweigering en belastingweigering aan dezelfde kant hebben gestaan. Laatstgenoemde is sterk betrokken geraakt bij uitwisselingen in het kader van de Shi’ah Muslim-Mennonite Dialogue van de universiteiten in Qom [Iran] en Conrad Grebel University College, Waterloo [Ontario]. Ontmoetingen die ontstaan waren uit hulpwerk­contacten van Mennonite Central Committee (MCC) sinds de aardbevingen in Iran rond 2003-2004. Beide theologen beroepen zich ook op Bijbelse hermeneutiek. Daarbij opteert Reimer voor de zogenaamde synchronische benadering van de tekst⁷ die het selectief gebruik zoveel mogelijk probeert te vermijden. Samengevat: Reimer en Yoder staan zeker niet als antagonisten tegenover elkaar als het om het vredesgetuigenis gaat, maar beiden hebben een andere voorgeschiedenis. Laten we zeggen: Reimer is minder apologetisch maar zoekend, sommigen zullen zeggen dat hij minder radicaal is dan Yoder ...

Academically we have justified our Mennonite dissident Peace position biblically, historically and ethically, but we have not developed a systematic political theory in which the positive role of civil institutions outside the church is elaborated from the perspective of our Historic Peace Church heritage... it is this larger task, in which I seek to articulate both a critical and a positive-constructive approach to public and political life and institutions⁸

Let wel: bij het verschil gaat het om de benaderingswijze (en mogelijke terugkoppeling) en niet het uitgangspunt. Een onderscheid dat binnen vredeskringen niet altijd gemaakt wordt omdat men het doel niet met de middelen wil corrumpen. Deze twee polaire denkwijzen – waarbij het voorafgaande erop wijst dat die niet alleen confessioneel geïnspireerd en gevormd zijn – voeren tot een andere vraag.

3. Hoe blijf je in tijden van crises trouw aan het alledaagse?

Geïnterneerde moeders en kinderen op de vlucht gaan ons voor. Heeft voor haar het alledaags (over-)leven niet de betekenis moeten krijgen van een Last Resort? Een toevlucht tot het enige noodzakelijke? Potten en pannen die de betekenis krijgen van tempelgerei? Vandaar het citaat van Zacharias. Zonder het onbegrijpelijke van zo'n situatie voor een comfortabel westers huishouden tekort te doen probeer ik "in een andere versnelling"⁹ enigszins te ontvlechten wat in de loop der tijd een meer theologisch gehalte heeft gekregen dan ik kon vermoeden. In hoeverre die horen bij "een doperse identiteit" laat ik in het midden omdat het nog steeds "mijn midden" is. Aan de hand van een motief dat voor mij een verbreding en niet een vernauwing is gaan betekenen als kenmerk van gemeente zijn. Het is het motief van de "verborgenheid" als nieuwe ruimte voor een zoektocht die niet meteen antwoorden op de vragen heeft:

Figuur 1 Boerderij in de Jura. Houtsnede Daniel Dubois 1969

Als twintiger enkele maanden als vrijwilliger werkend in de Communautéit van Grandchamp kreeg ik de gelegenheid om op zondag soms ook diensten mee te maken in de zogenaamde Franches Montagnes (Zwitserse Jura). Een gebied van oudsher door Dopers bevolkt en bewerkt omdat het boven de hoogtelijn van duizend meter ligt. Het is moeilijk te bewerken terrein dat indertijd door de federale overheid toegewezen werd aan marginale geloofsgemeenschappen ofwel non-conformisten. Tijdens een doopdienst vóór Pasen in 1973 werden de adolescenten – die op het punt stonden het ouderlijk huis te

verlaten – bemoedigd en vermaand door de prediker en oudste, horlogemaker van beroep, met de woorden: “wees je bewust dat het om een verborgen roeping (*une vocation cachée*) gaat”. Woorden die beklijven voor iemand die zelf enkele jaren daarvoor gedoopt was in de urbane setting van Rotterdam, waar gemeente en predikanten betrokken waren bij de zogenaamde exposure-trainingen van het toenmalige oecumenische industrieapostolaat. Niet om zich kerkelijk te profileren, maar om present te zijn, zoals ook enkele zusters van Grandchamp dat waren met een *foyer ouvrier* in Vlaardingen. Plotseling werd ik me daar bewust dat ook Nederlandse vrijzinnigen hun geloof kunnen ervaren als verborgenheid in een seculiere context van samenleven en werken. Niet als erfenis van de eerste generatie die werd vervolgd of ondergronds moest gaan – daarvan getuigt de zogenaamde Martelaarsspiegel – en ook niet als assimilatie, maar als een andere overlevingsstrategie van een geloofstraditie. Niet toevallig kon zo de geloofsbeleving bij menig Doopsgezinde in Noord-Europa beïnvloed worden door het Piëtisme, ondanks het Rationalisme en Modernisme, al zal menig Nederlandse vrijzinnige doopsgezinde dat niet van harte toegeven. Mondeling getuigen van je persoonlijk geloof was zeker bij de oudere generatie (de mijne) niet gebruikelijk.

Echter als verborgenheid een tweede natuur wordt – innerlijkheid en uiterlijkheid niet meer samen beoefend worden, is de dynamiek tussen beide verdwenen. Wordt het ook moeilijk om een roeping te doen ontwikkelen, losgezongen als ze is van haar context. Afscherming op zich hoeft niet verkeerd te zijn,¹⁰ maar blijkt bij het doorgeven van een geloofstraditie catastrofaal. Maar ook bij gebrek aan

Figuur 2 Grootvader spelend met kleinkind.
Tekening T325 van Rembrandt

vormgeving leren generaties niet meer spelenderwijs. Voor doopsgezinden – al of niet met een “etnische” achtergrond – wordt doorgeven van de geloofstraditie daarom lastig, of die nu van vrijzinnige of rechtzinnige signatuur is. En het is de vraag of tegenwoordig een virtuele vorm van geloofsoverdracht niet hetzelfde probleem heeft. Alles moet communiceerbaar worden en iedere vorm van verborgenheid is verdacht geworden. Anders gezegd: we missen de oefening met de *verschillende hermeneutische lagen* in de omgang met teksten en elkaar en riskeren zo de overtuigingslaag niet meer te zekeren. Zekerheid is de maatstaf geworden en bevragen een zeldzaamheid en zo verspelen we de weerbaarheid tegen vormen van extremisme. Oecumene en interreligieuze ontmoeting is voor mij die riskante uitwisseling: een *exposure-training* die soms tot *withdrawal-training* wordt, naar gelang de situatie.

4. Verborgenheid als voorwaarde voor openheid

Tot slot: Tenach geeft “oefeningen in optrekken”. Eén van de motieven in die verhalen uit alle drie lagen van Tenach is **verborgenheid** met de prangende vraag: “*wie verbergt zich voor wie?*” Een motief dat afhankelijk van de gelaagdheid anders kan worden begrepen: volgens Thora, Profeten of Geschriften. Daarom deze fragmenten (in de vertaling van Pieter Oussoren):

‘te dien dage zal Mijn woede tegen hem oplaaien en zal ik hem verlaten; ik zal Mijn aanschijn voor hem verbergen en hij zal tot etenswaar worden en vele kwellingen en benauwingen zullen hem treffen; te dien dage zal hij zeggen: *is het niet omdat mijn God mij niet nabij is dat mij deze kwalen hebben getroffen?* Maar Ik, Ik zal te dien dage mijn aanschijn verbergen en verborgen houden¹¹ om al het kwaad dat hij heeft gedaan; omdat hij zich heeft gewend tot andere goden!’ (Deut. 31,17-18) = **Godsspraak** die de gemeente onder het oordeel en zo verantwoordelijk stelt.

“Hij maakte mijn mond zo scherp als een zwaard, in de schaduw van Zijn hand heeft Hij mij laten schuilen; Hij heeft mij gemaakt tot een glinsterende pijl, in Zijn koker hield hij mij verborgen” (*Jes. 49,2*) = **getuigenis van de profeet** in een tijd van ballingschap waarin verborgenheid en openbaar optreden door elkaar heen spelen.

“Beter een bestraffing in het openbaar dan liefde die verborgen blijft”
(*Spreuken 27,5*)

Het is Gods glorie om een woord verborgen te houden – het is glorie van koningen om een woord te doorgronden (*Spreuken 25.2*) = **uitspraken van de Wijzen** waarin de afweging en de vergelijking ruimte geven voor het daadwerkelijk handelen. Niet alleen in de monastieke traditie gewild maar ook geliefd bij dopers en later doopsgezinden.

Het Bijbelse¹² begrip verborgenheid (*hebr. astir / gr. kryptō*) blijkt ambivalent te zijn en zo andere vormen van dynamiek op te roepen. Als Godsverduistering (*Deut. 31,17b*) wordt zij het tegendeel van bescherming (*Jes. 49,2 & Spr. 25 & 27*) maar juist *exposure*, blootlegging bij uitstek! In beide betekenissen is zij component van zowel alledaagsheid als heiligheid (*Zach. 24,21*). Teksten kunnen “**krachtlijnen**” blijken te zijn; oefenteksten voor messiaanse verwachting.

Dan is er nog veel speelruimte voor oecumene.

Illustraties in de tekst:

I houtsnede *Daniel Dubois*. 1969 (boerderij in de Jura)

II tekening T325 van *Rembrandt* (grootvader spelend met kind)

¹ Verg. Regel Ben. Cap.31.10-11: "Alle gerei en bezit van het klooster moet hij (de kellenaar) beschouwen als vaatwerk (*vasa*) dat aan de altaardienst is gewijd. Niets mene hij te mogen verwaarlozen".

² Andragoog Harry Schram probeert dit uit te werken in zijn "Weg van het midden: een concept van polair denken", 2015.

³ Het voorlopig resultaat was in 2003 een rapport "Called together to be peacemakers" met een Ned. Vert. in 2006 "Samengeroepen om vreedestichters te zijn" (www.rkkerk.nl / ISSN 1871-4579).

⁴ Hauerwas, Stanley. Zie b.v. voor toepassing van dit begrip tijdens een studiedag voor Nederlands Gereformeerde predikanten "De kerk als contrastgemeenschap" 29 jan. 2016. H. gaat terug op J.H.Yoder's "The Otherness of the Church", 1961; dat weer verwijst naar Amos Wilder's "Otherwordliness and the NT". – 1954. Voorbeeld van veranderende begripsvorming.

⁵ Kierkegaard, Søren. *Liefdedaden: eenige christelijke overwegingen*; vert. naar 7^e dr. – Zeist, 1919. En: J. De Graaf. *Geloven met je handen de brief van Jakobus*, 1967.

⁶ Dl 1 was getiteld "Mennonites and classical theology: dogmatic foundations of Christian ethics" (2001); dl 2 (posthuum) "Toward an Anabaptist political theology: law, order and civil society" (2014). Dl.3 is nooit verschenen omdat de auteur in 2010 is overleden.

⁷ Waldemar Janzen, zijn leermeester, wees op gelijkwaardigheid van Tenach en N.T en was zeer kritisch t.o.v. de neiging bij Dopers om geweldsteksten in Tenach naast zich neer te leggen. Voor zijn visie op de canon: "Canonical rethinking of the Anabaptist-Mennonite NT orientation" In: *The church as theological community: essays in honour of David Schroeder* / ed. H.Huebner. – Winnipeg, 1990)

⁸ P. 3, *Toward an Anabaptist political theology*.

⁹ Term ontleend aan Ph. Rouillard osb, *Histoire de la pénitence des orgines à nos jours*. – 1996.

¹⁰ Tijdens een recente bijeenkomst van de DIMMID in Westmalle met een groepje Vlaamse Soefi's wees één van de jongeren erop hoe belangrijk het is om het geestelijk leven te beschermen. Dat was hem opgevallen tijdens het koorgebed en wellicht ook de architectuur van het klooster (*clausura*). Vanuit zijn Moslimperspectief werd duidelijk hoe onbeschermd de derde generatie vaak moet leven, al hebben ze hun eigen gebedshoudingen en –tijden. Ook opvallend dat b.v. lied 312 in het Liedboek voor de kerken (1973) van Wit-huys "behoed uw kerk, zet uit o God, *haar palen*" niet terecht is gekomen in het Liedboek 2013. Gelukkig heeft het lied van Muus Jacobse (Lied 944 "O,Heer verberg u niet voor mij, wanneer ik mij verberg voor u") dat lot niet ondergaan.

¹¹ Voor een joodse interpretatie van deze passage zie: Catherine Chalié, *La Face cachée*. In: *L'Histoire promise*, 1992.

¹² Een nieuwtestamenteisch voorbeeld zou zijn de Christushymne in Filippenzen 2,6-11 en de Kolossenzenbrief.

Dorothy Day als bron van inspiratie

Sofie Jansen

Dorothy Day (1897-1980) was journalist, schrijver en activist en stond aan de start van de wereldwijde Catholic Workerbeweging. Ze werd geboren in New York, groeide voor een groot deel op in Chicago en verhuisde na het afbreken van haar studie in 1916 terug naar New York. Daar kreeg ze al snel een baan als verslaggever bij een socialistische krant. Ze begaf zich in activistische en anarchistische kringen, en was actief in de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Daarvoor belandde ze in 1917 ook voor het eerst in de cel, na een demonstratie voor het witte huis. Na haar vrijlating ging ze een paar jaar in de verpleging werken, en geleidelijk aan raakte Dorothy ook steeds meer geïnteresseerd in het katholicisme, waar ze als kind al nieuwsgierig naar was door haar gelovige buurkinderen. Soms liep ze 'stiekem' een kerk binnen.

Op het gebied van de liefde waren het roerige jaren voor Dorothy. Tijdens een ingewikkelde romance met een collega-schrijver raakte Dorothy ongewenst zwanger en werd in 1919 op zijn aandringen een illegale abortus uitgevoerd. De relatie hield niet stand, en Dorothy trouwde niet lang daarna met een oudere man waar ze binnen een jaar weer van scheidde. Gebaseerd op deze ervaringen publiceerde Dorothy een eerste autobiografische roman in 1924. Rond diezelfde tijd kreeg ze een relatie met Foster Batterham, een Engelse anarchist. Ze ging met hem samenwonen en raakte zwanger. De verwondering en blijdschap over de zwangerschap en geboorte van haar dochter Tamar in 1926 gaven uiteindelijk de aanleiding tot Dorothy's daadwerkelijke bekering na een tijd van langzaam groeiend geloof. Dorothy wilde haar dochter laten dopen, en eind 1927 werd ze zelf officieel opgenomen in de Rooms-Katholieke kerk. Haar bekering zorgde voor een breuk met de overtuigd atheïstische Foster, en met vele andere vrienden die de kerk zagen als een onrechtvaardig en onderdrukkend instituut.

Toen in 1929 de beurs instortte en de grote depressie begon, schreef Dorothy als journalist over de sociaal-economische problemen, stakingen en demonstraties. Ze was nog steeds even radicaal en gepassioneerd voor sociale rechtvaardigheid, maar begaf zich tegelijkertijd in een totaal andere wereld van dagelijks gebed en het bijwonen van de mis. Dorothy moest op zoek naar hoe zij haar sociale activisme kon vormgeven vanuit haar geloof. Alles lijkt bij elkaar te komen als in 1932 de katholieke Peter Maurin voor haar deur verschijnt. Hij is geïnspireerd door Sint Franciscus en door het personalisme van filosoof Emmanuel Mounier. Op straat probeerde hij zijn ideeën over het werken aan een betere wereld te verspreiden. Toen Peter Maurin over Dorothy hoorde was hij ervan overtuigd dat zij samen zouden moeten werken. Het is het begin van een inspirerende beweging.

1. De Catholic Workerbeweging

In 1933 begonnen Dorothy Day en Peter Maurin een krantje: 'The Catholic Worker'. Daarin schreven zij over de progressieve sociale leer van de kerk, zodat de veelal katholieke arme arbeiders uit hun eigen traditie konden putten in hun strijd voor sociale rechtvaardigheid. In de krant werd ook Peter Maurin's 'programma' gepubliceerd: Ronde-tafeldiscussies voor het scherpen van het denken, huizen van gastvrijheid om de werken van barmhartigheid in de praktijk te brengen en boerderij-gemeenschappen waar arbeiders en intellectuelen van elkaar zouden kunnen leren. De Catholic Workers probeerden 'een nieuwe samenleving in de schil van de oude op te bouwen, een samenleving waar het makkelijker is om goed te zijn'. Zo ontstonden er verschillende gemeenschappen en soepkeukens, veelal in de stad, sommigen op het platteland en volgens Dorothy Day met enkel één 'regel': De werken van barmhartigheid. Dat is 'de weg van opoffering, aanbidding, een gevoel van eerbied'.

Inmiddels is de Catholic Worker een wereldwijde beweging met vele 'huizen van gastvrijheid'. Er zijn ongeveer 200 autonome gemeenschappen, de meesten in de Verenigde Staten. De beweging is tegenwoordig sterk oecumenisch. Er zijn katholieke gemeenschappen, protestantse gemeenschappen en veel gemeenschappen waar mensen uit katholieke, protestante en oosters-orthodoxe hoek samenleven en werken. Welke inspiratie kunnen wij in onze huidige tijd halen uit het leven en werk van Dorothy Day?

2. Eenvoud en armoede

Dorothy Day werd veel geconfronteerd met harde armoede. Ze schreef regelmatig over armoede, vrijwillige armoede en eenvoudig leven. Zij bewonderde Sint Franciscus en putte troost uit zijn voorbeeld in het groeien naar vrijwillige armoede. Dorothy schrijft dat we graag denken dat we in één stap bereiken wat we zouden willen, maar dat ze steeds meer ziet dat het leven bestaat uit veel hele kleine stappen. Het dagelijkse opgeven van je eigen wil en bezittingen ('armoede') is ontzettend moeilijk, en wordt nooit makkelijker, zegt Day. Toch koos zij daarvoor.

Ook in onze tijd zijn veel mensen op zoek naar een eenvoudiger leven. Eenvoud brengt rust en vrijheid met zich mee. Daarnaast houdt het verband met het verlangen om rechtvaardig te leven. Voor Dorothy Day speelde bijvoorbeeld het hoge percentage belastingen mee dat in de Verenigde Staten gebruikt werd voor oorlogsvoering. Als bijna alles wat je verdient en uitgeeft bijdraagt aan oorlog, dan kun je maar beter niet te veel geld hebben, zo beargumenteerde zij. Kiezen voor vrijwillige armoede gaat ook over het verlangen naar een eerlijke verdeling, zodat er genoeg is voor iedereen om te leven. Peter Maurin zegt het simpel in één van zijn 'Easy Essays': 'Iedereen zou rijk zijn als niemand probeerde rijker te worden. En niemand zou arm zijn als iedereen probeerde de armste te zijn.'¹ In deze tijd heeft eenvoudig leven ook te maken met een breder bewustzijn over hoe we met de aarde omgaan. Duurzaamheid en eenvoud zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Een belangrijk aspect van eenvoudig leven is: afhankelijk durven zijn. Niet alles tot in de puntjes dicht hebben getimmerd, maar jezelf ook overgeven aan God en je naasten. Het heeft te maken met vertrouwen in dat je genoeg zult hebben om van te leven, vertrouwen dat je met weinig gelukkig kan zijn, en vertrouwen dat we als mensen voor elkaar kunnen zorgen in plaats van ieder voor zich. Dat vergt moed, zeker in onze individualistische tijd en cultuur.

Die spirituele kant van vrijwillige armoede is verbonden met de materiële kant ervan, leren we van Dorothy Day. 'Arm van geest' betekent tegelijkertijd 'arm in bezit' als we werkelijk streven naar gebalanceerde eenvoud in ons leven. In welke mate en vorm dat precies is, is ieders eigen zoektocht, maar Jezus had het over geestelijke én materiële armoede, het een

is zonder het ander moeilijk. Schrijver Jim Forest, die als jongeman zelf betrokken was bij de Catholic Worker, benadrukt in zijn boek over de zaligsprekingen dat de armoede de eerste 'trede' is, waarna de rest pas volgt. Hij schrijft: 'Arm van geest zijn is mijn besef dat ik Gods hulp en genade meer nodig heb dan wat dan ook. [...] Armoede van geest is een loslaten van jezelf en van alles dat je opgesloten houdt in jezelf.'²

Spirituele en fysieke ontleding ondersteunen elkaar. Het is moeilijker als daar een grote discrepantie tussen zit. Eenvoudig leven gaat over binnen én buiten. In jezelf en in verhouding tot je omgeving. Dat versterkt elkaar. Door het leeg te maken in je hoofd en in je bezit, is er meer ruimte voor het ware, het Goddelijke, de oprechte verbinding.

3. Radicale gastvrijheid

Die verbinding zocht Dorothy Day ook sterk met de gemarginaliseerden. Zij zag Christus in de armen. In 'The Catholic Worker' schreven Dorothy en Peter dat de werken van barmhartigheid bedoeld zijn voor de doorsnee gelovige. Elk huis zou een 'Christuskamer' moeten hebben om de 'ambassadeurs van God' te kunnen ontvangen. Daarmee bedoelden zij de vreemdeling, de arme in wie men Christus kan herkennen, gebaseerd op Mattheus 25: 'Wat jullie voor een van de minsten hebben gedaan, hebben jullie voor mij gedaan.'

Het Catholic Worker huis in New York voedde in 1938 dagelijks zo'n 800 hongerige mensen van voedsel dat gedoneerd werd. Dorothy had geen belerende houding naar de armen. Ze hielp dronkaards, dieven, mensen die 'domme' keuzes maakten. Iedereen werd verwelkomd als deel van de familie, als haar broers en zussen in Christus.³

Dorothy Day was diep onder de indruk van de boeken van Dostojewski, in het bijzonder de gebroeders Karamazov. Dit verhaal over een vader en zijn drie zonen raakt de diepte van het menselijk bestaan. Het laat een scherp contrast zien tussen aan de ene kant de uitzichtloosheid, rauwe ellende en slechtheid waar mensen toe in staat zijn en aan de andere kant de kracht van vergeving, hoop en radicale liefde. Door het lezen van Dostojewski kreeg Dorothy inzicht in armoede, lijden en dronkenschap. De kluisenaar-monnik Vader Zosima, die als leermeester van de jongste zoon uit het verhaal vaak aan het woord komt, werd door Dorothy geciteerd alsof hij een bestaand persoon was. Inmiddels zijn zijn wijze

uitspraken gemeengoed geworden in de Catholic Workerbeweging. Zo zegt hij: 'Actieve liefde is iets hards en verschrikkelijks vergeleken met liefde in dromen.' En 'liefde in dromen eist een onmiddellijke, snel bevredigende heldendaad en wil dat iedereen die ziet. Maar actieve liefde, dat is werk, dat is volhouden, en voor sommigen eigenlijk een hele wetenschap.'⁴ En dat is precies wat Dorothy Day in haar leven heeft ervaren en waar ze zich met vallen en opstaan aan over probeerde te geven.

Daarnaast had de filosofische stroming van het personalisme een belangrijke invloed op de Catholic Workerbeweging. Het personalisme legt de nadruk op de onderlinge afhankelijkheid van mensen, wat hen tot 'persoon' maakt, anders dan een 'individu'. Personalisme werd gezien als een alternatief voor zowel liberalisme als marxisme, omdat het de menselijke persoonlijkheid respecteert zonder zich te onderwerpen aan ongezond collectivisme. Het is een filosofie van betrokkenheid, van het spelen van een actieve rol als mens. Het uitgangspunt van de persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens in de geschiedenis werd door Dorothy Day en Peter Maurin benadrukt en concreet gemaakt door de dagelijkse praktijk van de werken van barmhartigheid.

In het huidige Europa geven de Catholic Worker gemeenschappen veelal gastvrijheid aan ongedocumenteerde migranten, omdat dit de mensen zijn die zich aan de uiteinden van onze samenlevingen begeven met amper rechten en voorzieningen.

4. Activisme en gebed

Het samenleven met en ondersteunen van de armen was echter niet voldoende, vond Dorothy. Zij wilde ook werken aan het veranderen van de systemen die armoede en onrecht veroorzaken en in stand houden. 'Onze problemen komen voort uit onze acceptatie van dit smerige tot op het bot verziekte systeem' is een beroemde uitspraak van Dorothy Day. Activisme en een pacifistisch standpunt is dan ook altijd een belangrijk onderdeel van de Catholic Workerbeweging geweest.

Zo nam zij in de jaren '60 het eerste initiatief voor demonstraties tegen de Vietnamoorlog en leidde haar geweldloos protest tegen onrecht, oorlog en geweld ertoe dat Dorothy regelmatig in de gevangenis belandde. Dorothy Day was ervan overtuigd dat Jezus al zijn volgelingen ontwapende toen Hij tegen Petrus zei: 'Steek uw zwaard weer op zijn plaats.

Want allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen.' Er kwam veel kritiek op de pacifistische opstelling van de *Catholic Worker*, sommigen vonden dat de *Catholic Worker* zich niet moest uitspreken en gewoon haar werk van gastvrijheid moest uitvoeren, maar Dorothy schreef: 'We kunnen niet zwijgen. We hebben ook niet gezwegen tegenover het monsterlijke onrecht van de klassenoorlog, of de rassenoorlog die zij aan zij gaat met deze wereldoorlog.'⁵

Binnen de kerk werd Dorothy door sommigen met argusogen bekeken, en door anderen als voorbeeld gezien. Thomas Merton bemoedigde Dorothy Day per brief in haar weg van geweldloze directe actie. Merton, een contemplatieve kluizenaarsmonnik en Dorothy Day, die midden in de wereld stond, lijken ver van elkaar af te staan, maar kenden beiden het belang van enerzijds een diep engagement met de wereld, de actie, en anderzijds het gebed, de stilte, de contemplatie. Het uitgangspunt van pacifisme was volgens Merton de innerlijke vrede. Hij schreef: 'Actie is liefde die zich naar buiten keert, naar andere mensen. Contemplatie is liefde die zich naar binnen keert, naar de goddelijke oorsprong. Actie is stroom, contemplatie is bron.'⁶ Die bron als uitgangspunt nemen voor je activisme, zorgt voor vrijheid en een duurzame inzet. Dorothy Day begon elke dag met een vroege ochtendmis, en plande tijd in voor gebed gedurende de dag. Dat waren vaak de enige vredige momenten in het dagelijks leven van turbulentie en crisis in het *Catholic Worker*huis. Dorothy begreep dat het onderhouden van haar spirituele leven essentieel was om het leven als activist, dagelijks geconfronteerd met lijden en onrecht, vol te houden.

5. De relevantie van gemeenschap

Om de idealen van vrijwillige armoede, radicale gastvrijheid, geweldloos activisme en dagelijks gebed uit te leven is gemeenschapsvorming haast noodzakelijk. In een gemeenschap van waaruit men op deze manier wil leven kunnen de leden elkaar scherp houden en bevragen, kan een gezamenlijk gebedsritme vastgesteld worden, kunnen de lasten gedeeld worden, ook op gebied van gastvrijheid verlenen, en kunnen de bewoners elkaar ondersteunen in een geweldloze levensstijl waarin actief wordt opgekomen voor vrede en rechtvaardigheid. In tijden van crisis is het behoren tot een gemeenschap soms essentieel om te overleven.

Terwijl er meer eenpersoonshuishoudens zijn dan ooit tevoren en de maatschappij lijkt te draaien om het individu, zijn mensen op zoek naar verbinding en ontstaat méér interesse in gemeenschappelijk wonen. We zien dat de kerk zich open stelt voor nieuwe vormen van kerk-zijn, waaronder monastieke leefvormen. In een tijd van vergevorderde secularisatie kunnen kleine, hechte gemeenschappen een sterke transformerende kracht zijn in hun omgeving, in het bouwen van Gods koninkrijk binnen in de schil van het wereldse koninkrijk. Zeker nu we steeds meer te maken krijgen met de gevolgen van de huidige klimaatcrisis, doet de hedendaagse kerk er goed aan verder te gaan op deze weg, en te leren van bewegingen zoals de Catholic Worker. Klimaatvluchtelingen, oorlog en schaarste zullen van ons vragen om net als Dorothy Day in haar tijd, ons moedig te tonen in radicale gastvrijheid, geweldloosheid en creatieve eenvoud.

6. Dorothy Day, een heilige voor onze tijd?

Op het moment wordt binnen de katholieke kerk onderzocht of Dorothy Day in aanmerking komt voor een heiligverklaring. Volgens Vaticaan-journalist John L. Allen Jr. zou zij als heilige perfect passen bij het tijdperk van Paus Franciscus.⁷ Tijdens zijn eerste toespraak als paus in de Verenigde Staten noemde hij haar als voorbeeld naast Thomas Merton, Martin Luther King en Lincoln. Bovendien past de nu binnen de katholieke kerk oplevende aandacht voor (actieve) geweldloosheid en kritiek op de leer van de 'rechtvaardige oorlog' bij het geluid dat Dorothy Day in haar tijd liet horen.⁸

Een mogelijke heiligverklaring van Dorothy Day is binnen de Catholic Worker beweging echter nog wel onderwerp van discussie. Dorothy heeft immers zelf gezegd: 'Noem mij geen heilige, zo makkelijk wil ik niet aan de kant worden gezet'. Dorothy was bang dat daarmee de suggestie gewekt zou worden dat anderen niet kunnen doen wat zij deed. Zij geloofde juist dat we allen geroepen zijn om heilig te zijn, en ons in te zetten voor een rechtvaardige wereld.

-
- ¹ Peter Maurin, *Easy Essays*, Chicago: Franciscan Herald Press, 1984.
- ² Jim Forest, *The ladder of the beatitudes*, New York: Orbis Books, 1999.
- ³ Jim Forest, *Love is the measure, a biography of Dorothy Day*, New York: Orbis Books, 1994.
- ⁴ Fjodor Dostojevski, vertaald door Arthur Langeveld, *De broers Karamazov*, Amsterdam: Van Oorschot, 2006.
- ⁵ Dorothy Day, 'Why Do the Members of Christ Tear One Another?', *The Catholic Worker*, February 1942, 1, 4, 7.
- ⁶ Thomas Quartier Osb, *Kiemcellen. Van klooster naar wereld*, Heeswijk-Dinther: Berne Media, 2016.
- ⁷ John L. Allen Jr., *Dorothy Day would be ideal American saint for Pope Francis*. Crux, April 13, 2016. Verkregen van: <https://cruxnow.com/church/2016/04/13/dorothy-day-would-be-ideal-american-saint-for-pope-francis/>
- ⁸ Zie de 50e pauselijke Vredestoespraak uit 2017: 'Geweldloosheid: een stijl van vredespolitiek' en de internationale conferentie over geweldloosheid en rechtvaardige vrede die in 2016 in Rome plaatsvond, georganiseerd door de Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede en Pax Christi International. Vertaling naar het Nederlands door Konferentie Nederlandse Religieuzen i.s.m. PAX en Pax Christi Vlaanderen. Verkregen van: <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=6421>

Mijn protestantse identiteit kan ik alleen katholiek dragen

Drs. Idelette Otten

‘Je identiteit is iets dat je licht moet dragen’ zei filosoof Kwame Anthony Appiah in een interview met Trouw (28 oktober 2019). In zijn boek ‘De leugens die ons binden. Een nieuwe kijk op identiteit’ fileert Appiah zogenaamde vaste identiteiten als nationaliteit, geloof en kleur door vragen als wat is bruikbaar, wat is onzin? Zonder identiteit kunnen we niet, het bindt, maar het kan ook misgaan: ‘De leugens beginnen als je iemand labelt als een lid van een bepaalde categorie en vooroordelen hebt’. In dit opzicht tieren ook in de christelijke traditie leugens welig. Christenen labelen elkaar voortdurend, bijvoorbeeld wanneer ze

elkaar katholiek of protestant noemen. Als ik mezelf zou moeten labelen zou ik zowel het woord protestant als katholiek willen gebruiken, als twee zijden van één medaille. In een protestantse setting voel ik me altijd katholiek, maar in een rooms-katholiek gezelschap weet ik mij vaak protestant. Maar bij al mijn gevoelens spelen vooroordelen en leugens zeker een rol.

1. Van hervormd naar protestant

Als mensen vragen ‘wat’ ik qua geloof ‘ben’, antwoordde ik tot mijn veertigste levensjaar met ‘hervormd’. Vanaf mijn geboorte was ik een zogeheten geboortelid van de Nederlands Hervormde Kerk. Na mijn doop werd ik dooplid en toen ik op mijn drieëntwintigste belijdenis deed belijdend lid van diezelfde kerk. Ik leerde als kind gevoelsmatig dat hervormd zijn in ieder geval betekende dat ik niet gereformeerd was. Dit werd vooral ingegeven door mijn vader, die als predikant regelmatig riep dat gereformeerden geen ‘sensus liturgicus’ hadden, dus gereformeerd zijn was geen pré. Ik herinner me nog mijn verwarring toen ik tijdens mijn kerkelijke opleiding ontdekte dat de Gereformeerde Bond een deel

van de Hervormde Kerk bleek te zijn en de termen hervormd en gereformeerd veel meer op elkaar leken dan ik aanvankelijk dacht. Aan het begin van deze eeuw ging het labelen van hervormd en gereformeerd - vanwege het Samen op Weg-proces - in toenemende mate een rol spelen in mijn werk als hervormd predikant. Toen ik in 2010 predikant werd van een protestantse gemeente speelden deze labels opeens nauwelijks meer een rol. Van hervormd was ik protestant geworden. Op zich voelde ik mij daar wel bij. Ik ben vernoemd naar de vrouw van Calvijn en die naam draag ik met verve. Maar toen diende zich een nieuwe moeilijkheid aan: elke keer dat ik mezelf protestant noem lijkt dit te impliceren dat ik niet katholiek ben. Waar de benaming hervormd mij nog verbond met een moederkerk lijkt die van protestant mij meer te isoleren en voelt voor mij daardoor zwaarder te dragen.

2. Katholieken: rooms- en oud

Mijn ouders hadden in de jaren zestig van de vorige eeuw, toen mijn vader predikant werd in het hoofdzakelijk rooms-katholieke stadje Huissen goede contacten opgebouwd met rooms-katholieken. Dat was bijzonder als je bedenkt dat mijn moeder in haar jeugd nagenoeg geen contact had met rooms-katholieken. Mijn kennismaking met de Rooms-katholieke Kerk dateert uit mijn tienerjaren. In Almelo, de plaats waar ik opgroeide waren de rooms-katholieke parochianen en de hervormde gemeenteleden jaarlijks te gast in elkaars kerk. Mijn vader wees me dan op de parochianen die het brood met open hand ontvingen en de hervormden die de neiging hadden het brood met hun vingers te 'pikken'. Ik herinner me uit deze tijd een uitspraak van mijn moeder: 'ik heb liever dat je met een rooms-katholieke jongen thuiskomt dan met iemand die niets is'. Pas later heb ik begrepen dat dit een positief bedoelde uitspraak was. Maar ik kwam thuis met een oudkatholieke jongen. Vanaf die tijd leerde ik dat katholiek kon duiden op rooms-, maar ook op oud.

In de volksmond lag het nog weer anders. Toen wij bezig waren een school te zoeken voor onze kinderen zei een buurvrouw dat ze de kinderen niet naar een christelijke school wilde laten gaan en daarom voor de katholieke school koos. Dit merkwaardige onderscheid leerde mij dat er heel wat misverstanden zijn over wat katholiek is.

3. Katholiciteit als wezenskenmerk

Katholiek stond voor mij lange tijd voor iets waar ik als protestant vanaf stamde en in mijn werk raakte ik er al gauw van overtuigd dat die afkomst belangrijk was voor het goede verstaan van met name de liturgie, zoals het jodendom dat is voor de Bijbelse exegese. Maar gaandeweg leerde ik katholiciteit kennen als één van de vier wezenskenmerken van de kerk, ook van de kerk waartoe ik behoorde. Ik werd hier sterk bij bepaald door de oprichting van het Oecumenisch Forum voor Katholiciteit, dat in het najaar van 2012 met een 'Katholiek Appel' de kerken op riep ernst te maken met het geloof in 'de ene heilige katholieke en apostolische kerk' door zichzelf de vraag te stellen in hoeverre zij katholiek zijn. Het verwarrende is dat deze laatste een wezenskenmerk van alle kerken zou moeten zijn, maar ook fungeert in de eigen naam van bijvoorbeeld de Rooms-katholieke Kerk.

Stephan Sanders, die in Trouw (2 oktober 2019) schrijft over wat hij gelooft aan de hand van het Apostolicum signaleerde het probleem ook: 'En dan is er nog het dagelijks gebruik van het woord katholiek, dat na de Reformatie zo'n beetje synoniem is geworden met rooms-katholiek. Maar we hebben het hier over de belijdenis van de apostelen, de eerste christenen, die het zonder paus en Rome moesten stellen. De 'heilige, katholieke kerk' is een herinnering aan die vroege eenheid en ook een beleden geloof in de toekomst van de ene, heilige en algemene kerk'. Ook merkte hij op dat in de belijdenis met het woord katholiek uitdrukkelijk afstand wordt gedaan van het stam- of etnodenken [...]. Het is vermoeiend en het lijkt flauw, maar als iemand zich voorstelt als katholiek vraag ik toch om specificering.

4. Herdenking van de Reformatie

De tijd rond de eerste gezamenlijke herdenking van de Reformatie van protestanten en rooms-katholieken in 2017 is voor mij heel vormend geweest en stelde mij steeds beter in staat de gebruikelijke stereotypen achter mij te laten. Inspirerend hierbij was het rapport van Rooms-Katholieken en Lutheranen 'Van Conflict naar Gemeenschap' dat inzichtelijk maakt hoeveel puin er inmiddels is geruimd en hoeveel misverstanden er zijn opgehelderd rond thema's als Rechtvaardiging, Eucharistie, Ambt en Schrift en traditie.

En onlangs verscheen er een veelbelovend rapport van protestantse en rooms-katholieke theologen met de titel 'Gemeinsam am Tisch des Herrn'.

Maar ondanks het feit dat veel verschillen niet kerkscheidend meer hoeven te zijn kunnen zij toch een onderstroom blijven vormen waaruit sterk verouderde beelden telkens weer naar boven kunnen komen. De vele misverstanden die in de loop der eeuwen zijn ontstaan en de wederzijdse projecties kunnen altijd weer de kop opsteken. Met andere woorden, theologen kunnen een eind komen, maar wat merken mensen op het grondvlak van de kerken daarvan? Nog steeds ben ik van mening dat met goede aandacht en uitleg er veel gewonnen kan worden. Ik voel me daartoe als voorganger ook verplicht omdat we het ons als kerken 'niet langer kunnen veroorloven om tegenover – of zelfgenoegzaam naast elkaar - te staan' (Walter Kasper in Maarten Luther. Een oecumenisch perspectief).

5. Slaan van kruisje

In mijn werk als predikant in de Protestantse Kerk in Nederland onderhoud ik diverse oecumenische contacten, maar het meest verbonden voel ik mij met die kerkgemeenschappen, die de katholiciteit dragen in hun naam. Deze verbondenheid is voor mij zelf onlangs zichtbaar geworden in het dragen van een boordje. Dit boordje draagt bij aan mijn identiteit van voorganger. Een nog sterkere bijdrage vormt het slaan van een kruisje op die momenten waarop de triniteitsformule klinkt, bijvoorbeeld aan het begin van de eredienst en aan het einde van de preek. Lange tijd liet ik dit in mijn eigen gemeente achterwege. Zelf was ik er niet mee opgegroeid, maar door de opvoeding van onze kinderen had ik mij het maken van dit teken gaandeweg zelf ook eigen gemaakt. Zozeer zelfs dat ik na een kwart eeuw een keer 'per ongeluk' of beter gezegd 'als vanzelf' in mijn protestantse kerk een kruisje sloeg. Toen mij dit op kritiek kwam te staan heb ik er bewust een punt van gemaakt om in lijn van Luther de kinderen te leren een kruisje te slaan.

Steeds probeer ik in mijn werk verbinding te laten leggen met de kerk van alle tijden en plaatsen. Dat betekent dat naast woorden ook stilte belangrijk is, er kaarsjes mogen branden voor wie er niet meer zijn en dat we eerbiedig gaan staan bij de Woorden van het Evangelie van onze Heer, door wie wij toegang hebben gekregen tot de Schriften van Israël. Steeds bewuster richt ik mij in onze gebeden naar het oosten en ervaar hoe veelzeggend het is om bij de doxologie te kunnen buigen voor de Ene, op sommige

momenten een kruisje te slaan, dat je met je hand in het water je doop kunt gedenken en in een uitvaartliturgie die van de overledene. En wat voor feest het is om brood te ontvangen en te delen en zo de eenheid te ervaren in de Dienst van de Schrift en de Maaltijd van de Heer. Sommigen mensen vragen mij waarom ik niet katholiek word. Het antwoord op deze vraag is niet 'bedoelt u rooms- of oud', maar dat ik het al ben. Niet alleen ik, maar ook de PKN waartoe ik behoor.

6. Altijd anders

Ik kan als voorganger naar hartenlust katholiek zijn op protestantse wijze, gezegend als ik ben met de beide protestantse dienstboeken van de PKN. Ook al blijft dit bij protestanten vragen oproepen als 'is dit niet katholiek?' met daarachter de vraag 'wat is onze identiteit dan nog? Fred van Lieburg, hoogleraar religiegeschiedenis aan de Vrije Universiteit constateerde echter dat de tegenstelling tussen protestanten en rooms-katholieken voor de meesten niet meer zo actueel is (Nederlands Dagblad 31 oktober 2019). Christenen vragen zich vooral af hoe ze zich moeten verhouden richting het secularisme en de islam. Reformatieherdenkingen noemde hij 'identiteitspolitiek op plaatselijk niveau. Veel sprekers op herdenkingsbijeenkomsten halen Luther of Calvijn erbij om hun gelijk te halen'. Deze laatste opmerking raakt aan wat Kwame Anthony Appiah in zijn boek 'de leugens die ons binden' noemt.

Deze leugens maken dat ik voortdurend oloop tegen het door elkaar heen gebruiken van termen als katholiek en rooms-katholiek, niet alleen door buitenstaanders, maar ook door ingevoerden zelf, met alle misverstanden van dien, waarvan de grootste wel is dat protestanten per definitie niet katholiek zouden zijn en alles anders doen. Dan lees ik weer dat Allerheiligen een feest is dat alleen door katholieken (men bedoelt: rooms-katholieken) wordt gevierd, terwijl het ook als officiële feestdag opgenomen is in het protestantse dienstboek. Of ik lees dat voor protestanten het kerkgebouw uiteindelijk alleen een gebouw is, alsof protestanten geen bijzonder toewijding zouden kennen aan het huis waarin eredienst wordt gevierd.

De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat in protestantse kringen de neiging alles per definitie anders te willen doen dan bijvoorbeeld rooms-katholieken zeer sterk aanwezig is.

Denk aan het gebruik van de Paaskaars, die protestanten in tegenstelling tot rooms-en-oudkatholieken het hele jaar door laten branden en het gedenken van overleden gemeenteleden, juist niet rond Allerheiligen/Allerzielen, maar op de zogeheten Eeuwigheidszondag.

7. Graag PKN

Ik geloof dat de eenheid van de kerk ons al in Christus gegeven is. Voor mij is dat de kern van spirituele oecumene. Is dit een eenheid in verscheidenheid? Ja, zolang de verscheidenheid niet het zicht op de eenheid ontnemt. Het is veelzeggend dat de kerk Petrus en Paulus bij elkaar hield, omdat zij beseften zowel kerk uit joden als uit heidenen te zijn. Zo zou ik de term protestants en katholiek bij elkaar willen houden. Want mijn protestantse identiteit kan ik alleen katholiek dragen, wil ik de eenheid in Christus niet uit het oog verliezen.

Moge het label protestant dan als een soort poetsmiddel fungeren om de katholiciteit van de kerk steeds weer opnieuw te doen glanzen. Raakt dat niet het aloude adagium *ecclesia reformata semper reformanda*? De letters van de PKN hoeven niet veranderd te worden, want ik zal erin lezen: Protestants Katholiek Nederland.

Op zoek naar spirituele krachtbronnen een ervaringsverhaal

Drs. Fieke Klaver

In een ogenblik kan je leven onderuitgaan. Je valt en er wordt iets blijvend beschadigd in je hoofd, of op een andere plek in je lichaam. Je krijgt de diagnose kanker, of HIV, of een andere levensbedreigende ziekte. Je kunt ook een dierbare verliezen, of iets dierbaars als je werk. Ook mij overkwam zo iets en in wat volgt schemert mijn ervaring door in mijn activiteiten als geestelijk begeleidster.

Wanneer je wat bijgekomen bent van de schok moet je je heroriënteren. Leven met verlies, een beperking maakt dat je gaat nadenken. Eerst heel veel kijken en ervaren, wat gebeurt er? Praktisch, hoe pak ik het aan? En daaronder, wie ben ik nu eigenlijk, wat vind ik belangrijk, hoe kijk ik naar de toekomst en wat of wie steunt mij als ik zelf weinig kan.

Ook een natuurlijk proces als ouder worden kan je tot zo'n bezinning brengen.

Je kunt dan terugkijken op je leven: oogsten, verhalen vertellen, je spoor in kaart brengen en de dwarsleggers die het bij elkaar (hebben ge-)houden. Rondkijken in het nu en je afvragen wat je dragende krachten zijn, wat hoop geeft, een glimlach achter je ogen wekt. Eerder of later kom je ook tegen wat er mis is gegaan onderweg, een poel van verdriet, een moeras van twijfels of een ruïne van een relatie.

Het is veilig en fijn als er dan iemand is die luistert en vragen stelt, die je helpt exploreren en vraagt naar de binnenkant van je ervaring. Naar wat je herinnering nu aan en in je doet. In een groep kun je dat elkaar bieden. Een werkvorm kan helpen om andere zintuigen in te schakelen en om te ordenen.

1. Geestelijke begeleiding

Geestelijke begeleiding helpt om met aandacht naar je innerlijk te gaan. In een veilige ruimte, die gemarkeerd wordt b.v. door het aansteken van een kaars. Een ruimte waar, zoals in het licht dat schijnt, iets naar je toe kan komen. Het gedicht van Hans Andreus verwoordt dat. In dat licht begin je met verbinding te maken met je lichaam: te voelen dat je bestaat en de adem die in en uit gaat ervaren. Als mens zijn we aardewezens en goed geaard zijn is de basis voor een geestelijk gesprek.

Vervolgens word je uitgenodigd een beroep te doen op je verbeelding, die performatieve kracht heeft. Door je iets voor te stellen kun je het oproepen en voelen hoe het werkt: de dragende kracht van de aarde, de ruimte die je in je hebt, die tussen mensen is en je omgeeft.

Die ervaringen kunnen voor wie dat wil zien verwijzen naar nog een andere betekenisdimensie, het geheim van het leven, van liefde, dat sommigen God noemen. In de adem kun je de werking van goddelijke Geest herkennen, die op adem helpt komen, ontdooit, weer soepel maakt. Zoals je in stukkende adem een tegenkracht kunt ontdekken.

Het gaat om meer kwaliteit van leven, door bewust te 'zijn'. Daar doe je iets voor, maar er gebeurt ook iets aan je, vaak heel subtiel. Je begeleidster kan helpen dat op te merken en verkennen, om er beter op te kunnen reageren. Het taalveld waarmee je het benoemt kan verschillend zijn. De gesprekspartner heeft zich geoefend in meertaligheid.

Of hoe dat heet

*Gelukkig dat
het licht bestaat
en dat het met
me doet en praat
en dat ik weet
dat ik er vandaan
kom, van het licht
of hoe dat heet.*

Hans Andreus

Uit: Holte van licht (1975)

2. Traditie van Ignatius

Het aanbod geestelijke begeleiding en oefening in de traditie van Ignatius biedt mensen de mogelijkheid op zoek te gaan naar wat hen innerlijk beweegt en hun relatie met God te verkennen en mogelijk te verdiepen.

Deze context biedt dus al ruimte om wat onbevangener God ter sprake te brengen.

Het begint met vragen als 'wie ben ik?' en 'wie is God voor mij?' De beeldentuinen van die 'ik' en van 'God' kunnen worden opgeschoond en aangevuld. Er is de spannende wisselwerking tussen hoe de ik zichzelf ziet als naar Gods beeld geschapen, en hoe zij of hij God scheidt naar het eigen beeld. En er zijn verhalen die de beelden kunnen voeden of corrigeren, maar ook geweld aan kunnen doen. Je eigen levenservaring, als vrouw, als man, als transgender of homo, jong of oud, spreekt mee in welk beeld van God nu heilzaam tot je spreken kan.

Volgens Ignatius is God in alle dingen te zoeken en te vinden. Er is dus niet iets als 'het' beeld van God. Maar een voor hem belangrijk beeld is God als een vriend of vriendin, iemand die je kunt ontmoeten. Bidden is als een ontmoeting met die vriend(in). Je kunt iets bespreken of gewoon samen zijn. Er kan ook iets van de kant van de ander komen. Aandachtig zijn en luisteren is dus erg belangrijk. En opmerken of er iets in je innerlijk beweegt. Ook als het gesprek moeizaam was, kan het je dankbaar stemmen en je weer op weg helpen.

3. Donker en Licht

Hindernissen op je weg kunnen door andere mensen geplaatst worden, met langdurige gevolgen.

In een kort traject Geestelijke Oefeningen kwam naar voren dat iemand sinds zijn echtscheiding en coming-out als homoseksuele man niet meer verbonden was aan de kerk waarin hij opgroeide. De keuze om zich na een tuchtprocedure onttrekken aan deze gemeenschap had hem veel verdriet gedaan. Sindsdien voelde hij zich 'ontworteld' en was al jaren op zoek naar zijn eigen identiteit als 'dakloos' Christen. Ondanks alle moeiten in

zijn leven voelde hij zich diep verbonden met God en hij verlangde iets als geloofsge-meenschap, maar daar zat veel in de weg.

Na een verkenning van zijn verdriet en andere gevoelens nodigde ik uit om de situatie eens om te draaien: Hoe zou het zijn om de kerk die je indertijd heeft verstoten te vragen om schuldbelijdenis te doen? Voor het onrecht jou aangedaan. Het bracht verwarring: *Aan de ene kant merkte ik hoe goed het me deed dat er eindelijk iemand was die mijn pijn, mijn verdriet en boosheid zag en kon accepteren. Die me serieus nam in mijn worsteling en strijd die ik toen heb gevoerd en die nog doorwerkt. Anderzijds voelde ik de loyaliteit naar de mensen uit de kerk. De mensen die het waarschijnlijk nooit zo hebben bedoeld. Mensen die ik nog steeds een hand boven het hoofd houdt omdat het lang geleden is en misschien viel het allemaal wel mee. "Ze konden toch niet anders?" Of toch wel?* schrijft hij later.

Samen zaten we toen stil in het licht van de brandende kaars voor ons op tafel. "Hoe kijkt God naar jou in je verwarring... neem de tijd om het te laten zijn."

Veel later bleek dat vanuit die verwarring levenskracht opkwam om oude woede en verdriet te transformeren. Persoonlijk gebed en meditatie hielpen om zijn innerlijke krachtbron te activeren en er op te vertrouwen. In een meditatiegroep vond hij geestverwanten. Hij schreef er een blog over. Het was als een tweede coming-out, nu als zoekend gelovige. En ik was erbij als getuige.

Dat 'mogen zoeken' als gelovige is voor mensen uit orthodoxe en evangelische kringen een bevrijdend inzicht. Meditatie als bidden met een bijbeltekst gaat niet om teksten uitleggen en begrijpen, maar om je een voorstelling te maken bij voorbeeld van een ontmoetingsverhaal en dan je eigen plek te zoeken in het verhaal en van daaruit je te laten aanspreken en maar ervaren wat er gebeurt. Je inleven in die blinde bij Jericho, of die kromgebogen vrouw. (Markus 10,46-52, Lukas 13,10-17) Waar zit mijn blindheid, hoe ben ik gebonden door ziekmakende gedachten of emoties? en dan gezien en aangesproken worden door Jezus. Contact maken met je verlangen en woorden geven aan wat er in je beweegt. Soms gebeurt het dan dat iemand ineens kan zien, tot inzicht komt; of rechtop komt en in haar of zijn kracht komt te staan.

Ook voor eenmalig word ik soms gevraagd door iemand die een belangeloos, geïnteresseerd oor zoekt om een actuele crisissituatie aan te vertellen. Naast een therapeut of mediator,

een medegelovige die helpt dat verhaal 'in het licht van God' te plaatsen. Het ontroert me als ik me dergelijke situaties herinner. Dat er ineens een heilige ruimte voelbaar kan worden, waar - meestal in de gedeelde stilte - een inzicht ontstaat, rust en vertrouwen opkomen, om het uit te houden of aan te gaan. Het is ervaarbaar als lichamelijke ontspanning, zachter worden of juist meer rechtop gaan zitten, met een zucht of een lichte glimlach.

4. Retraite in interreligieus perspectief

De Graalbeweging is een internationale vrouwenbeweging met christelijke wortels, maar nu religieus meer divers. *We vertrouwen op de Geest van God, Mysterie en Bron van Leven*, schrijven ze over zichzelf.

Een spiritueel bezinningsproces, enkele jaren geleden rond de toekomst van de Nederlandse tak van de beweging, leidde ook tot een herontdekking en herwaardering van hun Ignatiaanse erfgoed.

Oppericht in de twintiger jaren van de vorige eeuw door een pater jezuïet ging de beweging gaandeweg open voor gedachtegoed uit andere kerken en religies. Ook bevrijdings- en feministische theologie lieten hun sporen na. De vrouwen van de Graal hebben hun spiritualiteit altijd actief vormgegeven in projecten over de hele wereld zoals in Afrika, Suriname en Brazilië. Terug in Nederland en op leeftijd is hun levenshouding nog steeds actief. Gesprekken nu gaan vaak over de dingen van alledag, maar daardoorheen flonkert wat hen bezielt.

Tijdens de jaarlijkse retraite die ik begeleid maken de vrouwen bewust de beweging naar hun binnenkant: wat inspireert mij, waar gaat mijn verlangen naar uit, waar loop ik tegen op en wie of wat steunt mij? Thema's waren o.a. "Tuinieren met Teresa"(van Avila), "Kwetsbaarheid en Kracht" en "Loflied op de Schepping". Voor elke dag maak ik een meditatie- en gebedsblad, met enkele teksten en een afbeelding. Een citaat uit de christelijke of de boeddhistische mystieke traditie en een bijbeltekst, met enkele aanwijzingen voor de meditatie en vragen. Ieder krijgt tijd voor persoonlijke meditatie, op de eigen kamer, in de natuur, stilzittend of een mandala kleurend. En vervolgens delen ze in een kleine groep met elkaar wat hen op een dieper niveau beweegt.

Dat laatste verrast hen zelf vaak. Enerzijds dat oude bronnen nog stromen en sterken. Het blijkt belangrijk om het eigene van ieder te bevestigen, in de diversiteit van de beweging. Tegelijk ontdekken ze ook nieuwe kanten in zichzelf en in elkaar. Door de komst van en ontmoeting met jongere vrouwen worden de oudere vrouwen uitgenodigd om hun levensverhaal te vertellen, maar ook om aandacht te geven aan hun ervaringen zoals ze dat nog nooit gedaan hebben. De jongere vrouwen voelen zich gesteund om vorm te geven aan hun idealen. Zo ontstaat er een heen en weer beweging waarin er van alles sprankelt en gezocht wordt naar wegen om je samen in te zetten voor een betere wereld. Met respect voor ieders eigenheid, wat inhoudt rekening houden met beperkingen zowel van negentigplussers, als van drukke dertigers en wat vermoeide zestigers.

5. Schrijven helpt

Een heel andere context is een inloophuis voor mensen met de diagnose kanker. Met een collega bied ik daar een traject 'Schrijven helpt' aan. Na de eerste schok en behandeling kun je een zoektocht maken naar je spirituele krachtbronnen, door ervaringen uit je leven in kaart te brengen en daarmee een zelfportret te schrijven dat past bij het nu en meekan de toekomst in.

De groep is hierbij erg belangrijk. De groepsgenoten vormen een actief klankbord om je schrijfsels aan voor te lezen. Door helpend te luisteren en verhelderende vragen te stellen geven ze bevestiging en openen soms nieuwe perspectieven. De begeleiding schept voorwaarden, ruimte en bewaakt de behoedzaamheid.

'Spiritueel' wordt opgevat vanuit de ervaring. Waar een ervaring zich blijvend opheft uit de gewone, dagelijkse ervaring begint spiritualiteit. Ieders persoonlijke ervaring mag er

Elkaar tot spreken horen

*Tot spreken heb je mij gehoord,
tot nieuwe levenskracht.
Ervaring eerder nooit verwoord,
wordt aan het licht gebracht.*

*Tot spreken heb je mij gehoord,
en tijdens mijn verhaal
ontstaat in mij een ander woord,
begin van nieuwe taal.*

*Tot spreken heb ik jou gehoord
in wederkerigheid.
Wij scheppen samen, woord voor
woord,
de taal die ons bevrijdt.*

LiesThielens (Eva's lied 2, 36)

zijn en elk groepslid wordt uitgenodigd om de eigen ervaring en die van de anderen met respect en inzicht te ont-dekken en te wegen. Door dat wat ontdekt is je opnieuw toe te eigenen kan het gaan werken als spirituele krachtbron.

Ook hier steek ik een kaars aan, om de dimensie van 'meer dan het gewone', die de een "Liefde" noemt, een ander "Hoop" en sommigen "God", aanwezig te roepen. Om uit te nodigen verbinding te zoeken met 'je binnenkant' en de verbeelding te activeren.

We gaan schrijven, daarom ligt er deze rode veer, over ons leven, wat ons drijft en wat ons draagt... een verkenning van buiten naar binnen, van een concrete situatie naar wat het ons heeft gedaan. Daarover vertellen we ook aan elkaar en wie spreekt houdt de veer. In ieder van ons schuilt, of brandt de vonk van verlangen, van hoop. Daarom steek ik deze rode kaars aan, om ons tijdens deze bijeenkomsten te herinneren aan onze innerlijke vlam...

Het schrijven gebeurt voor het merendeel thuis, aan de hand van opdrachten. 'Opge-warmd' door een oefening duikt ieder vervolgens de eigen herinneringen in, verkent en proeft en schrijft een tekst(je).

De groepssessies zijn om voor te lezen en om te luisteren. In de aandachtige ruimte die daar ontstaat kunnen mooie en krachtige verhalen klinken en vaak ook verhalen van kwetsuren en kwetsbaarheid gedeeld worden. Er groeit dan van alles, herkenning, als lotgenoten; compassie met wat iemand heeft meegemaakt; verbondenheid met en bewondering voor elkaar. De begeleiding kan hierbij ondersteunen en verhelderend met een korte theologische, psychologische of filosofische inbreng.

Tussendoor doen we een ontspanningsoefening en nemen een kopje thee met iets lekkers erbij. Aan het eind van de sessie nodig ik uit om ontspannen achteruit te gaan zitten in het licht van de rode kaars, het verloop van de middag als een film in je verbeelding langs te laten gaan en dan een woord op te laten komen voor wat je er van meeneemt. Als een sleutel van de toegang naar je krachtbron.

De portretten die uiteindelijk 'getekend' worden met woorden en beelden uit eerder geschreven teksten zijn vrijwel altijd levensbeelden waar inzicht, hoop en moed uit straalt. Ook als genezing niet mogelijk blijkt bevordert dit schrijf- en luisterproces de kwaliteit van ieders leven. Sommige groepen beginnen een appgroep, houden contact en steunen elkaar.

Met dank aan mijn gesprekspartners die hun ervaringen wilden delen in dit artikel.

<http://www.jezuieten.org/ignatiaanse-spiritualiteit/>

<http://www.degraalbeweging.nl>

'Schrijven helpt' is de werktitel van TSA, Training Spirituele Autobiografie, ontwikkeld door drs Jannet A. Delver, theoloog em. De opleiding tot begeleider (m/v) wordt gegeven aan de RU Groningen, faculteit religiewetenschappen.

<https://www.rug.nl/ggw/education/life-long-learning/postacademisch-onderwijs/courses/19-20/pao-cursus-train-de-trainer>

De eigen wijsheid van vrouwen

Dr. Tanja van Leeuwen

Sinds de zomer van 2017 ben ik bezig met een onderzoek naar wat vrouwen beleefd hebben aan deelname aan de (vroegere) vrouw-en-geloofbeweging. Daarvoor heb ik vrouwen in het hele land geïnterviewd, waardoor er een beeld begint te ontstaan van wat voor vrouwen er in die groepen zaten en wat de invloed van deelname aan bijeenkomsten op vrouwen is geweest. Wat opvalt is dat, ook als de groepen duidelijk vanuit een katholieke of protestantse achtergrond ontstaan zijn, de deelnemende vrouwen altijd uit verschillende gelovige achtergronden kwamen. Vaak waren de bijeenkomsten vanaf het begin oecumenisch. Ook de vorm van samenkomst is heel divers geweest. Er zijn groepen geweest die ongeveer dertig jaar bestaan hebben, waarin sommige vrouwen bijna al die tijd geparticipeerd hebben. Daarnaast was en is er sprake van losse bijeenkomsten die op gezette tijden georganiseerd werden en worden. Ook daar worden soms nog steeds vrouwen van het eerste uur gesignaleerd. De vorm van bijeenkomst heeft nagenoeg geen invloed (gehad) op wat vrouwen daar zochten en gevonden hebben. In dit artikel geef ik kort wat eerste bevindingen weer.

1. Spiritualiteit over kerkgrenzen heen

Om duidelijk te maken wat vrouwen in de vrouw-en-geloofbeweging zochten en zoeken, sta ik eerst stil bij het begrip spiritualiteit. Daarvoor ga ik uit van een lezing van Peter Nissen over spiritualiteit en spirituele praktijken. Hij geeft daarin de volgende begripsbepaling: spiritualiteit is het geheel van praktijken waarmee mensen aandacht besteden aan hun persoonlijke omgang met de waarden die een ultieme oriëntatie aan hun leven geven.¹ In de lezing verkent hij vervolgens elk element van zijn begripsbepaling. Praktijken zijn bijvoorbeeld te zien als handelingen en het is de houding waarmee ze verricht worden die maakt dat het een spirituele praktijk kan worden: 'Iemand kan een mandala inkleuren

om er de kleurwedstrijd van de plaatselijke supermarkt mee te winnen, maar hij kan het ook met een spirituele attitude doen en dan wordt het een spirituele praktijk'.²

Van belang is dus de houding waarmee vrouwen een bijeenkomst bezoeken. Het gaat niet om een koffieochtendje waarbij over het weer gesproken wordt. Een vrouw-en-geloofbijeenkomst staat in dienst van waarden die een ultieme oriëntatie aan het leven van iemand geven. Hoewel die waarden niet altijd bereikt zullen worden, geven zij wel de richting aan. Het is juist dit perspectief van groei waardoor vrouwen komen en blijven komen. Er worden dingen gezegd die raken aan wat diep van binnen als een 'heilige' waarde wordt gezien. Daarbij maakt het niet uit of iemand katholiek of protestant is, de ultieme oriëntatie gaat over kerkgrenzen heen.

De volgende fragmenten, van vrouwen uit dezelfde vrouw-en-geloofgroep, zijn een illustratie hiervan.

'Ik heb een heel flexibel godsbeeld. Die kubus met verschillende kleuren is mijn godsbeeld. Dat je van positie kan veranderen, maar ook dat die kubus kan draaien. Voor mij is liefde toch wel een heel groot omvattend godsbeeld. Dat is versterkt door het vrouw en geloof gebeuren. Het feit dat wij daar toen een keer over mochten praten, zo van, wat zijn jouw godsbeelden, toen heb ik dit ook verteld. En het was heel opvallend dat bij heel veel vrouwen, de deelneemsters moet ik dan zeggen, dat beeld van liefde heel vaak prevaleert. Dat zal toch ook te maken hebben met het feit hoe wij zijn opgegroeid. Want wat moest je als meisje? Gehoorzaam zijn, zwijgzaam, ja knikken, lief zijn, want anders kreeg je zwarte vlekken op je ziele staat in mijn boek van de eerste communie. En ik denk, geïndoctrineerd vind ik dan weer zo'n zwaar woord, dat dit toch wel het stramien is waarin wij ons leven hebben geleefd.'

'Ik zat in die tijd als ouderling in de kerkenraad. Bij ons in de kerk had je je Bijbeltje bij je als je naar iets ging dat over geloof gaat. Ik had een heel goeie vriendin van mij op een gegeven moment gevraagd om mee te gaan naar de vrouw-en-geloofgroep. Zij zei: 'dat is niks voor mij, al die vrouwen bij elkaar'. Nou, ze is helemaal omgedraaid. Ze was zo blij ermee. In het begin hadden wij ons Bijbeltje bij ons want we waren niet anders gewend. Ik vond juist het fijne bij vrouw-en-geloof dat het over mijn geloof ging en niet altijd over die

bijbelverhalen. Hoe beleef je je geloof en hoe zie je God? Ik had echt het gevoel toen ik bij vrouw en geloof kwam dat ik thuis kwam. Ik dacht, hier kan ik gewoon zeggen hoe ik erover denk en wat ik voel. God voelt voor mij als zo allesomvattend. Het is voor mij niet per se een man of een vrouw. Het is zo allesomvattend, zo om ons heen en in ons en bij ons. Vrouw en geloof was voor mij zoeken naar de Bron. Door dat zoeken naar de Bron gingen voor mij eigenlijk die verhalen uit de Bijbel meer leven. God is voor mij mis-schien waar alles uit komt. Dat is voor mij God.'

2. Emancipatie, feminisme en gender

In het vrouw-en-geloofgebeuren werden vrouwen zich bewust van indoctrinaties en ze gingen zich vragen stellen bij vanzelfsprekendheden. Maar is het wel vanzelfsprekend dat God altijd gevolgd wordt door 'hij' of 'hem'? God wordt in de Bijbel toch ook in vrouwelijke beelden omschreven. Waarom worden die dan niet of nauwelijks genoemd? Feministisch-theologen zoals Mary Daly (Voorbij God de Vader), Elisabeth Schüssler Fiorenza (Ter herinnering aan haar) en Phyllis Trible (God en sekse-gebonden taalgebruik) gingen kritisch en analytisch de Bijbel lezen en vrouwen verdiepten zich tijdens bijeenkomsten in hun gedachtegoed. Ze herkenden de doorwerking van taal en beelden in hun eigen leven. Zoals in vroegere vertalingen nog sprake is van Junias in plaats van Junia waren er vrouwen die beseften dat ook zij weggeschreven werden (Romeinen 16,7). De emancipatiebeweging veranderde daar weinig in omdat die uitgaat van een gelijkheidsstreven. Maar gelijk aan wie? Vrouwen kwamen tot de ontdekking dat emancipatie uitgaat van de man als model en dat het moeten voldoen aan dat model weinig veranderde. De ultieme oriëntatie van vrouwen in de vrouw-en-geloofbeweging werd het feminisme met de gevleugelde uitspraak: we willen geen deel van de bestaande koek, we willen andere koek! Vrouwen zijn wel gelijkwaardig aan, maar niet hetzelfde als mannen. Er werd nagedacht over wat vrouwen zelf in huis hebben en hoe zij zelf hun leven willen inrichten. Het gelijkheidsstreven van de emancipatiebeweging voldeed niet langer meer. In het zoeken naar een 'andere koek' werd duidelijk dat niet alleen vrouwen geïndoctrineerd waren in een bepaald rolpatroon, maar mannen net zo goed. Gender werd het begrip om duidelijk te maken dat voor een mensvriendelijke samenleving de inzet van vrouwen en mannen nodig is. Joke

Smit verwoordde dit al in het lied 'Er is een land waar vrouwen willen wonen'. In de eerste drie coupletten gaat het om een land waar vrouwen willen wonen of waar mannen willen wonen. Het vierde en slotcouplet zingt over een land waar *mensen* willen wonen.

De gesprekken tijdens de bijeenkomsten over deze onderwerpen heeft vrouwen veel gebracht.

'De vrouw-en-geloofgroep heeft mij heel veel gegeven. Ten eerste de sfeer die er hing, de vrij intieme sfeer mag ik haast wel zeggen en dat je dus alles kon zeggen en dat het nooit verkeerd was. Dat alles geaccepteerd werd wat iedereen zei. En als je het dan ook nog kon onderbouwen, was het natuurlijk nog wat prettiger. Dus je kon altijd jezelf zijn Ik vond ook de manier waarop het ging heel goed werken. De ene keer aan de hand van een plaatje en dan weer aan de hand van iets anders. Dat vond ik heel goed. Bijvoorbeeld een kaarsje aansteken en dat soort dingen. Ik vond wat er gezegd werd wel eens ingewikkeld maar dat vond ik ook goed. Dat was toch kennismaken met andere ideeën en gedachten. Vroeger werd er niet zoveel over geloof gepraat in gezinnen. Maar ik vond dat heel, heel, heel prettig dat dit daar wel gebeurde. Ik ging er graag naar toe. Soms hadden we onderwerpen en dan wist je waar het over ging, dan kon je eventueel van tevoren iets bekijken, maar dat hoefde niet eens echt. Het werd goed ingeleid.'

3. Vrouwvriendelijke taal

Een van de gedeelde spirituele praktijken in de vrouw-en-geloofbeweging is het vieren met elkaar. Hier was of is duidelijk sprake van oecumene aan de basis, waarbij niet de verschillen centraal staan maar dat wat de deelnemende vrouwen verbindt. Ruimte geven aan creativiteit leidde tot een scala aan rituelen en symbolen in de woord- en gebedsdiensten en er werd bewust gezocht naar vrouwvriendelijke taal. Die behoefte aan een andere taal namen vrouwen mee naar waar zij op zondag kerkten. Dit leidde ertoe dat bijvoorbeeld de Adviescommissie Emancipatie van het Deputaatschap Gemeenteopbouw van de Gereformeerde kerken in Nederland in 1991 het initiatief nam tot de publicatie *Vrouw, Taal en Liturgie* (auteurs: Esther de Boer, Denise Dijk, Tytsje Hibma en Mechteld Jansen). De werkgroep Vrouw& Kerk, de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving en de Unie

Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging stelden, eveneens in 1991, een advies op aan de Nederlandse bisschoppen: *Een vrouwenvriendelijke liturgie in de rooms-katholieke kerk*. De vrouw-en-geloofbeweging mag dan (veelal) oecumenisch zijn, de achterliggende kerken waren dat niet.

Deze publicaties waren bedoeld om het belang van de gehanteerde taal duidelijk te maken. We communiceren voortdurend in taal, maar taal is niet neutraal.³ Door taal worden beelden geïnternaliseerd. Wanneer er voortdurend gesproken en gezongen wordt over "God, Hij" leidt dat tot eenzijdige mannelijke godsbeelden. Vooral die beelden werden kritisch bekeken, liederen werden soms van andere woorden voorzien en er kwamen nieuwe liederen met inclusief taalgebruik. Op de 2^e Oecumenische Vrouwensynode in 1992 werd het lied: 'Vrouwen heb 't lef...' gezongen met tekst van Annekee Stokvis en op melodie gezet door Barbara Schilthuis:

*Vrouwen heb 't lef om tevoorschijn te komen
Vrouwen heb 't lef om jezelf te zijn.
Vrouwen heb 't lef om je uit te spreken
Wat je op je hart hebt, al doet het je pijn.*

Eén van de aanbevelingen van de 2e Oecumenische Vrouwensynode van 1992 leidde tot de publicatie *ZIJsporen, liturgie in het spoor van vrouwen* (redactie: Ans Kits, Ineke van Middendorp-Sonneveld en Jasja Nottelman).

In de vrouw-en-geloofbeweging groeide een nieuwe gemeenschappelijke taal waar vrouwen zich thuis bij voelden. Taal als antidotum voor de steeds meer als vervreemdend ervaren gehanteerde taal in de gebruikelijke zondagsliturgie. Katholieke en protestantse vrouwen vonden hier elkaar in een gedeelde 'heilige' waarde. Mensen zijn niet alleen vaders en zonen, maar ook moeders en dochters. Er werden landelijk suggesties aangereikt voor een liturgie met inclusief taalgebruik rond Internationale Vrouwendag op 8 maart, want het doet ertoe of je wel of niet in je eigen taal aangesproken wordt en in welke woorden God benoemd wordt.

4. Een ruimte voor inspiratie

In een van de interviews werd gezegd:

‘Wij deden heel veel in de kerk en altijd voor de kinderen. Wij deden nooit iets voor onszelf. En toen lazen we in de krant, of in het parochieblad misschien, dat er een vrouw-en-geloofgroep werd opgezet en wij dachten: eindelijk eens iets voor onszelf! En toen zijn we gegaan.’

Vrouwen hebben in die ruimte gehuild, gerouwd, gezongen, strategieën bedacht, gevierd, geluisterd naar elkaar, veel gelachen, indoctrinaties losgelaten en vooral herkenning gevonden in gedeelde waarden, waarbij het er soms stevig aan toe kon gaan.

Nu veel vrouw-en-geloofgroepen opgeheven zijn, missen vrouwen nog steeds die plek waar ze geïnspireerd werden. Op het terrein van vrouwen en oecumene is er landelijk alleen nog de Oecumenische Vrouwensynode, die elke vijf jaar een inspiratieweekend biedt aan vrouwen. De laatste was in 2017. In de tussenliggende jaren is er een bijeenkomst voor soms specifieke doelgroepen: in 2018 speciaal voor jonge vrouwen en in 2019 is er meegewerkt aan de organisatie van het symposium rond Traditie, Gender en Seksualiteit.

Dat een geloofsgemeenschap een ruimte zou zijn waar iedereen zich thuis voelt en waar iedereen geïnspireerd kan raken, blijkt (nog steeds) voor veel vrouwen niet zo te zijn. Gezegd zijn de vrouwen die *die ruimte wel ergens weten te vinden*

¹ Peter Nissen heeft de lezing *Spiritualiteit en spirituele praktijken: enkele inleidende overwegingen* gehouden op een studiedag over *Spirituele methoden in de geestelijke zorg* op 20 juni 2014. p.6

² Nissen, p.9

³ Dit wordt weer eens duidelijk door het artikel ‘Jaag vrouwelijke sollicitanten niet weg met je vacaturetekst’ in NRC van 25 september 2019, waarin het belang aangegeven wordt van inclusief taalgebruik in vacatures.

Kohelets lessen in levenskunst

Drs. Barbara Zwaan

Sommige mensen blijven je bij. Zo ook mevrouw Dijkstra¹. Gedurende een jaar begeleidde ik haar als geestelijk verzorger in het verpleeghuis waarin ze noodgedwongen was opgenomen. Van het begin af aan had ze een uitgesproken doodswens. Het was allemaal wel mooi geweest, haar leven; ze was er klaar mee. Mooi was het overigens lang niet altijd. Ze had veel moeten verduren, onder andere het verlies van een dochter. Soms, als ze over haar sprak, blikte ze een beetje omhoog en sloot haar ogen. Met de verhalen kwamen ook de tranen. Op zo'n moment leek ze mij vergeten te zijn, terug als ze was in de tijd.

1. Alles heeft zijn tijd

Tijd was ook het thema van mevrouw Dijkstra's favoriete tekst, Prediker 3, 1-8. 'Alles heeft zijn tijd' was haar lijfgedicht. Met de jaren kroop het steeds verder onder haar huid, totdat ze het als het ware zelf werd:

*Voor alles wat gebeurt is er een uur,
een tijd voor alles wat er is onder de hemel.
Er is een tijd om te baren
en een tijd om te sterven,
een tijd om te planten
en een tijd om te rooien.
Er is een tijd om te doden
en een tijd om te helen,
een tijd om af te breken
en een tijd om op te bouwen.*

*Er is een tijd om te huilen
 en een tijd om te lachen,
 en tijd om te rouwen
 en een tijd om te dansen.
 Er is een tijd om te ontvlammen
 en een tijd om te verkillen,
 een tijd om te omhelzen
 en een tijd om af te weren.
 Er is een tijd om te zoeken
 en een tijd om te verliezen,
 een tijd om te bewaren
 en een tijd om weg te gooien.
 Er is een tijd om te scheuren
 en een tijd om te herstellen,
 een tijd om te zwijgen
 en een tijd om te spreken.
 Er is een tijd om lief te hebben
 en een tijd om te haten.
 Er is een tijd voor oorlog
 en er is een tijd voor vrede².*

Voor mevrouw Dijkstra was de tijd gekomen om afscheid van het leven te nemen. Nu haar echtgenoot, broers en zussen en de meeste van haar vrienden en vriendinnen waren overleden, zag zij de zin van haar bestaan niet meer in. Tot last, voelde ze zich, voor haar kinderen en de rest van haar omgeving. Met de God in wie ze vroeger geloofde, kon ze nog maar weinig, maar deze tekst uit Prediker bleef haar nabij.

In onze gesprekken kwam Predikers gedicht over de tijd regelmatig langs. Als een rode draad liep het door onze ontmoetingen heen en verbond ons met elkaar. Het Hebreeuwse woord voor Prediker is *Kohelet*. Dat is de vrouwelijke vorm van het werkwoord *kahal*, 'samenbrengen'. Kohelet bracht mij, een van huis uit protestants geestelijk verzorger, en

mevrouw Dijkstra, een kritische agnost, bijeen. Door haar ben ik mij opnieuw gaan interesseren en verdiepen in het eeuwenoude boek van deze raadselachtige figuur, die voor de spirituele oecumene van vandaag nog zoveel te betekenen kan hebben.

2. Wie was Kohelet?

Wie Kohelet, de auteur naar wie het boek genoemd werd was, weten we niet precies. Waarschijnlijk leefde hij aan het einde van de derde eeuw v.Chr. en liet hij zich inspireren door de wijze en rijke koning Salomo. Dat hij zich ten onrechte zelf 'koning van Israël in Jeruzalem' noemt (Pred. 1:12), zal bedoeld zijn om zijn betoog kracht bij te zetten. Het heeft er mede toe bijgedragen dat het boek Kohelet ondanks de nodige meningsverschillen binnen het rabbijnse judaïsme toch als een van de vijf Feestrollen – het wordt gelezen tijdens het Loofhuttenfeest - in de Hebreeuwse canon terecht is gekomen.

Wat Kohelet was, is eveneens een mysterie. Was hij een scepticus of agnost? Een fatalist, nihilist of atheïst? Een zwartgallige pessimist die niets anders constateert dan dat al het menselijk gezwoeg onder de zon zinloos is, omdat – wie en wat we ook zijn – ons hetzelfde lot wacht? Dat alles slechts 'lucht en leegte' is (o.a. Pred. 1:2 en 12:8), en met de tijd alles vergaat wat we moeizaam hebben opgebouwd? Of was Kohelet juist een gelovige prediker (zoals hij sinds Maarten Luther heet), wiens scherpe en puntige wijsheidsspreuken hem 'door één herder ingeprent' zijn (Pred. 12:11)? Afhankelijk van de geestelijke achtergrond van de bijbeluitlegger zijn op deze vragen zeer uiteenlopende antwoorden gegeven. Zelf zie ik Kohelet, wiens boek net als bijvoorbeeld Job en Spreuken tot de wijsheidsliteratuur behoort, als een leraar die er niet voor terugdeinst om een aantal belangrijke existentiële kwesties aan te kaarten: Wat is de zin van een mensenleven? Waartoe dienen onze inspanningen? Waarom worden goede daden niet beloond en slechte afgestraft? Waar gaan we heen als we sterven? Hoe, te midden van alles wat ons kan bezwaren, plezier te houden in de dingen? Het zijn vragen van alle tijden en plaatsen die ieder mens aangaan, ongeacht zijn of haar levensovertuiging. Bovendien: Kohelet werpt niet alleen problemen op, maar reikt ook oplossingen aan. Dat maakt dat ik hem ook een levenskunstenaar zou willen noemen.

3. Kohelets levenskunst

Laten we een ogenblik teruggaan naar het favoriete fragment van mevrouw Dijkstra, uit Prediker 3. Dat begint in vers 1 met de bewering: 'Voor alles wat gebeurt is er een uur, een tijd voor alles wat er is onder de hemel'. In de verzen 2 tot en met 8 volgen dan 14 tegenstellingen. 14, dat is 2×7 , het Bijbelse getal voor volheid. Alle mogelijke menselijke ervaringen lijken zo besloten te liggen in dit gedicht. Om te beginnen met de twee grens-ervaringen waarover wij de minste controle hebben, geboorte en dood: 'Er is een tijd om te baren en een tijd om te sterven'. Hoewel Kohelet in zijn boek alleen de eigen naam van God gebruikt (*Elohim*) en nooit zijn naam van het verbond met Israël (*Yahweh*), presenteert hij God als de schepper, die op zijn tijd leven geeft en neemt. God geeft het positieve én het negatieve, als twee kanten van dezelfde medaille. Lachen en huilen, dansen en rouwen, omhelzen en afweren: voor alles is er een door God bepaald juist moment, een – in de Griekse vertaling – *kairos*. Kohelet wil die goddelijke tijdsorde doorgronden. Hij wil helderheid, en daarom onderzoekt hij 'alles wat er is onder de hemel'. God zelf, zegt hij, heeft dat verlangen in zijn hart gelegd. Maar tot zijn grote teleurstelling en frustratie moet hij vaststellen dat hij – net als ieder ander mens – niet bij machte is enige logica te ontdekken in de tegenstrijdigheden die het leven laat zien. Het is een 'trieste bezigheid', een 'kwellings' die niets dan 'lucht en leegte' oplevert (Pred. 1:13; 3:10).

Is het dan een en al misère in dit aardse dal? Nee, is Kohelets conclusie: de mens mag dan overgeleverd zijn aan de ondoorgrondelijke tegenstrijdigheden van de tijd en bestemd om te sterven zonder de zin ervan te hebben ontdekt, er staat hem – en haar - wel degelijk iets te doen en dat is genieten en vrolijk zijn: 'Want wanneer hij zich aan eten en drinken te goed doet en geniet van al het goede dat hij moeizaam heeft verworven, dan is dat een geschenk van God' (Pred. 3:13). Als een mantra keert deze oproep tot genieten in heel Kohelet terug. Niet als een hedonistische vlucht uit de werkelijkheid, maar als een wijze en op ervaring gestoelde levensles. In het boek Kohelet laat die les zich lezen tegen een achtergrond van eerbied voor God, die alle tijden in zijn hand heeft: 'Alles wat God doet, zo heb ik vastgesteld, doet hij voor altijd. Daar is niets aan toe te voegen, daar is niets aan af te doen. God doet het zo opdat wij ontzag voor hem hebben' (Pred. 3:14).

4. Alles krijgt zijn tijd?

Mevrouw Dijkstra had geen boodschap aan dit gelovige perspectief. Haar sprak Kohelet vooral aan, omdat hij de grote levensvragen durfde te stellen waar zij zelf mee worstelde en het daarmee zoekend uithield. Mensen zijn 'afhankelijk van tijd en toeval' schrijft Kohelet. Door de plotselinge dood van haar dochter herkende ze zich daarin: 'Nooit weet de mens wanneer zijn tijd gekomen is: zoals de vissen verraderlijk worden gevangen door de fuik en de vogels door de val, zo wordt de mens verrast door de verraderlijke tijd, wanneer die als een klapnet op hem valt' (Pred. 9:12).

Door die, wat wij nu noemen, contingentie-ervaring, was mevrouw Dijkstra anders in het leven komen te staan. De dingen hadden voorgoed hun vanzelfsprekendheid verloren en zelfs het 'genieten' was relatief geworden.

Het gedicht uit Prediker 3 hielp haar om te aanvaarden dat 'alles zijn tijd heeft', en dat voor haar nu het moment was aangebroken om het bestaan vaarwel te zeggen. Ik heb niet geprobeerd haar daarvan te weerhouden, hoewel ik haar wel een hoopvoller einde toewenste dan Kohelet ons voorhoudt. Hoop, zoals Paulus die in zijn brief aan de Romeinen beschrijft: 'Want de schepping is ten prooi aan zinloosheid, niet uit eigen wil, maar door hem die haar daaraan heeft onderworpen. Maar ze heeft hoop gekregen, omdat ook de schepping zelf zal worden bevrijd uit de slavernij van de vergankelijkheid en zal delen in de vrijheid en luister die Gods kinderen geschonken wordt' (Rom. 8:20-21). Ook heb ik mij afgevraagd of mevrouw Dijkstra tot dezelfde slotsom was gekomen als onze maatschappij wat minder eenzijdig gericht zou zijn op het gezonde leven en de jeugd. Je leeft maar één keer, dus geniet met volle teugen zolang het nog kan, is het moderne devies dat naadloos lijkt aan te sluiten bij waar Kohelet op uitkomt: 'Gedenk daarom je schepper in de dagen van je jeugd - voordat de slechte dagen komen en de jaren naderen waarvan je zegt: In deze jaren vind ik weinig vreugde meer' (Pred. 12:1). Met genieten is niks mis, sterker nog: gelukkig degenen die het gegeven is dat te kunnen. Maar aan dat devies zou ik een ander willen toevoegen: dat van de zorg voor de kwetsbare medemens. Roept Jezus ons daar niet toe op, als hij de treurende zalig spreekt en zegt dat wat wij voor 'een van de on-aanzienlijksten' doen ook voor hem doen? (Matt. 5:4; 25:40) Veel ouderen die hulpbehoevend zijn geraakt, voelen zichzelf tot last en zien niet in hoe zij nog iets zouden

kunnen bijdragen aan het welzijn van hun omgeving. Terwijl juist mensen als mevrouw Dijkstra ons zoveel kunnen leren. De vraag is dan of zij daar de tijd wel voor krijgen. Is er ook tijd om ziek te zijn, kwetsbaar en gebrekkig? Tijd om de dood onder ogen te zien en gedachten daarover te delen?

De dag voordat ze stierf, las ik mevrouw Dijkstra nogmaals haar lievelingsgedicht uit Kohelet voor. Dat eindigt met het woord 'vrede' en zo was het ook: een moment van volledige saamhorigheid, dat ik nooit zal vergeten.

¹ Mevrouw Dijkstra is een gefingeerde naam.

² *De Nieuwe Bijbel Vertaling*, Uitgeverij Jongbloed, Heerenveen, 2004, p. 908.

Spirituele oecumene als oecumene van hart, hand en hoofd¹

Drs. Christien Crouwel

1. Persoonlijke motivatie voor oecumenische samenwerking

Het is alweer dertig jaar geleden dat ik, als kersverse doctorandus in de theologie, redacteur werd voor de radiokerkdiensten van IKON en ZVK (Interkerkelijke Omroep Nederland en Zendtijd voor Kerken). In die tijd trok ik het land door om vieringen vanuit verschillende kerken op te nemen en uit te zenden. Dat voerde me het ene moment naar een doopsgezinde gemeente in Friesland, het andere naar de Bijlmermeer, voor een dienst vanuit de Evangelische Broedergemeente. Ik ervoer dat geloof vele gezichten en uitdrukkingvormen heeft.

Eenzelfde ervaring doe ik ook nu weer op, maar dan net even anders. Toen ik dit jaar aantrad als algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland, was mijn eerste voornemen om in een grote rondgang door het land kennis te maken met de 18 lidkerken en associés. Ik heb die ronde gepresenteerd als een pelgrimage. Zoals een pelgrim op pad gaat naar heilige plaatsen om deel te hebben aan de spirituele rijkdom van die plek, zo trek ik momenteel in 18 etappes langs de kerken van de Raad vanuit het verlangen iets te ervaren van hun eigen traditie en spiritualiteit.

Inmiddels ben ik onder andere te gast geweest bij het korenfestival van onze broeders en zusters van de Syrisch-Orthodoxe kerk, heb ik de chrisma-mis van de Oud-katholieke Kerk en Remembrance Day van de Anglicaanse Kerk bijgewoond en een inloophuis en kledingwinkel van het Leger des Heils bezocht.

Ik voel me daarbij telkens een beetje als Pi, de Indiase jongen die de hoofdpersoon is in het boek *The Life op Pi*, Het leven van Pi. Misschien kent u dit boek wel van Yann Martel. Of anders misschien de film die ervan gemaakt is.

Pi, die voluit (en tot zijn eigen ongenoegen) eigenlijk Piscine heet, naar een Frans zwembad, is de zoon van een eigenaar van een dierentuin. Net als zijn vader en moeder is Pi hindoe, maar al snel voelt hij zich door ontmoetingen met verschillende mensen ook aangetrokken tot de islam en het christendom. Zijn omgeving vindt dat hij een keuze moet maken, maar omdat Pi niet kan kiezen en weigert zich slechts aan één religie te binden, wordt hij het alle drie: Hindoe, moslim en christen. Pi, zo zou je kunnen zeggen, is het schoolvoorbeeld van *multiple religious belonging*.

Aan hem moet ik soms denken op mijn pelgrimage langs de lidkerken. Want na iedere ontmoeting zou ik best deel willen worden van de betreffende kerk of kerkelijke gemeenschap. Dan is er iets geweest dat mij geraakt heeft; een moment, lied of gebed, waarin ik Gods Geest heb bespeurd, in al haar veelkleurigheid. Dan voel ik mij weer op een nieuwe manier gesticht en gevormd, om het zo maar eens te zeggen. Het is, kortom, enorm heilzaam en relativerend om over de eigen kerkmuren heen te kijken.

Dat is dus een eerste antwoord op de vraag naar wat mij motiveert in mijn inzet voor de oecumene: *Deze Geest te ervaren*. Dat is wat ik wil verstaan onder spirituele oecumene. Maar over die spirituele oecumene valt meer te zeggen. Ik wil daarom graag een tandje bijzetten.

2. Spirituele oecumene met een materiële basis

Spirituele oecumene mag, nee *moet* naar mijn idee ook een materiële basis krijgen om niet al te *freischwebend* te worden, te vrijblijvend.

Met materieel (niet te verwarren met materialistisch) bedoel ik dan: Handen en voeten krijgend, met een basis in concrete handelingen en concrete levens. Dat is dus nog iets anders dan institutionele oecumene. Het gaat om de zogenaamde 'oecumene van het hart' die zichtbaar wordt, materieel wordt, in wat wij gezamenlijk, als christenen willen en

kunnen betekenen in deze wereld. Spirituele oecumene kan niet anders dan ook materiële oecumene zijn.

Die term 'materieel' komt vaak terug in het werk van de Duitse filosoof Ernst Bloch. Zijn hoofdwerk, *Das Prinzip Hoffnung*, heeft mij sterk geïnspireerd. In dit lijvige werk gaat Bloch in de geschiedenis van de mensheid op zoek naar sporen van hoop op dat wat zich nog niet volledig heeft gemanifesteerd, maar wat wel al, in aanleg, aanwezig is. *Das Unabge-goltene*, noemt hij het. In het Nederlands zou je misschien zeggen: Dat wat nog niet verzilverd is.

Bloch doorzoekt daarvoor, zoals gezegd, de volle breedte van het menselijk bestaan. Hij onderzoekt de verschillende religies, maakt een tocht door de wereldliteratuur, gaat langs de muziek, de architectuur, de beeldende kunst, legt zijn oor te luisteren bij de grote en kleine verhalen, zoekt in sagen, legendes en sprookjes, kortom: Spit de geschiedenis door naar die tekenen en uitingen van wat wij, als christenen, het Koninkrijk van God, zouden noemen en doet daar in honderden pagina's verslag van. Want die tekenen zijn overal te vinden, zoals Jezus ons ook al leerde.

Nou was Ernst Bloch geen christen, maar een Duitse neomarxist, geboren aan het einde van de 19e eeuw. Hij noemde zichzelf een atheïstische theoloog. '*Ich bin ein ataïst*' zei hij al, als kleine jongen, niet precies wetend hoe je het woord uitspreekt, maar wel al een vermoeden hebbend van de betekenis.

Niet christelijk dus, niet gelovig in de specifieke zin van het woord, maar met eenzelfde gerichtheid van het hart als vele gelovigen in deze wereld.

'Het komt erop aan' zegt Bloch 'het hopen te leren.' De hoop is wat ons gaande houdt. De hoop speurt onvermoeibaar naar toekomst. 'De hoop is verliefd op het lukken, niet op het mislukken'. Die hoop mag en moet dus ook concreet worden, een materiële basis krijgen.

Want, zoals Bloch elders zegt: Filosofen moeten de wereld niet interpreteren, maar veranderen. Met zijn eigen, imposante, geëngageerde oeuvre, met als middelpunt de hoop, wilde hij zelf ook een bijdrage leveren, aan die verandering. En gaf daarmee tevens een grote impuls aan theologen van de hoop, zoals Jürgen Moltmann.

3. Delen in de hoop

Het komt er dus op aan het hopen te leren.

Terugkerend naar de spirituele oecumene die, zoals ik al aangaf, naar mijn idee ook materieel dient te worden, zal het kernwoord ook hoop mogen zijn. Als christenen delen we tenslotte in de hoop die ons allereerst in Christus gegeven is en wordt, en waartoe we ook geroepen zijn, zoals we onder anderen horen in Paulus' brief aan de Efeziërs (Ef. 4:4). Maar wat is die hoop waard, als we ons niet bekommeren om een wereld die verzonken is in hopeloosheid? Wat is hoop waard, als die niet concreet wordt in tekenen van recht en vrede, gelijkheid, broeder- en zusterschap?

Oecumene van het hart moet ook oecumene van hoofd en hand worden. Spirituele oecumene moet hand in hand gaan met materiële oecumene. Dat kan in en door onze kerken gestalte krijgen, door vormen van oecumenische samenwerking. Dat is waar we ons in de Raad van Kerken ook zo onvermoeibaar voor inzetten.

Tegelijkertijd moeten we ook het feit erkennen, nee, meer nog: het feit *omarmen* dat die oecumene van hart, hand en hoofd ook vorm krijgt in en door instituties of groepen daarbuiten. Wij zijn, als kerken, niet als enige daartoe uitgerust en toegerust. Het gaat ons als kerken ook niet om ons eigen bestaan, of misschien zelfs overleven. Het gaat ons, of het zou ons moeten gaan, om de *gerichtheid* van die hoop die ons in Christus gegeven is. Dat is het Koninkrijk Gods. Die *gerichtheid* van de hoop delen we met velen anderen, binnen en buiten de kerken.

Spirituele oecumene, oecumene die gedragen en aangeblazen wordt door de Geest, begrijpt dat. Die begrijpt dat de Geest haar wegen ook buiten de kerkmuren vindt. Die begrijpt ook dat leven vanuit de Geest concreet wil worden. Daarom is de 'pelgrimage van gerechtigheid en vrede' ook zo noodzakelijk, waartoe de Wereldraad van Kerken oproept. Het is naar dat motto dat wij, als landelijke Raad, ons werk doen en vormgeven. Daarbij realiseren we ons dat gerechtigheid veel vaker een gevolg dan een resultaat van vrede is. Praktisch leidt dat besef tot bijvoorbeeld het driejaarlijks onderzoek naar kerkelijke armoedebestrijding in Nederland, waarvan de resultaten onlangs door de Raad werden aangeboden aan de staatssecretaris.

Want zoals oecumene het hart nodig heeft om niet vervallen in leeg activisme, zo heeft oecumene dat hoofd en die handen nodigen om te voorkomen dat ze vervluchtigt in vrijblijvendheid. Het is de hoop die daarin verbindt en stuurt.

¹ Licht ingekorte versie van de toespraak op het 25-jarig dienstjubileum van Geert van Dartel dd. 8 november 2019 in de Grote Kerk van de Protestantse Gemeente in Den Bosch.

Van flirten naar huwelijk?

De toekomst van Rome en Reformatie

Dr. Almatine Leene

Jakob had eindelijk een afspraakje kunnen regelen met Marie. Dat was nog best lastig geweest want elke keer stonden er mensen achter hem bij de kassa. En hij kon haar onmogelijk laten weggroepen. Maar elke keer was er zo'n aantrekkingskracht als hij bij haar afrekende en daarom durfde hij het te doen. Via een briefje weliswaar. Hij had er erg naar de ontmoeting uitgezien. Daarom was de teleurstelling achteraf des te groter: ze bleek rooms-katholiek. Als christelijk gereformeerde jongen kon hij echt niet met haar thuiskomen. Twee geloven op een kussen – daar slaapt de duivel tussen. Jakob besloot om voortaan maar zijn boodschappen bij een andere supermarkt te doen.

1. Grote veranderingen

Dat was 1980. Inmiddels is het 2019 en kun je je dit verhaal nu niet meer voorstellen. Er is veel veranderd. Waar ik twintig jaar terug in Gereformeerd Vrijgemaakte onderwijs nog leerde dat de paus misschien wel de antichrist was, heeft menig gereformeerde nu veel respect voor paus Franciscus, komen protestanten regelmatig in een klooster, steken ze bij een kerkbezoek een kaarsje aan en is een Mariabeeld aan de muur niet gek. In de bredere protestantse kerken is dit al veel langer aan de gang maar nu geldt dit ook voor de kleine gereformeerde kerken.

Er zijn verschillende redenen te geven voor deze veranderingen. Allereerst is de ontzuiling ook in de kleine gereformeerde kerken doorgedrongen. Dat betekende overigens niet – zoals historicus Peter van Dam betoogt, dat de zuilen geen weet van elkaar hadden en met de rug naar elkaar en de samenleving stonden. Wel zorgde het mijns inziens voor veel vooroordelen en misverstanden die tot op de dag van vandaag bestaan. Bijvoorbeeld in

verband met de verering van Maria en de transsubstantiatie van het lichaam en bloed van Christus tijdens de eucharistie. Maar langzamerhand verdwijnen de misverstanden. En dat is een goede ontwikkeling. Want verdeeldheid mag nooit bestaan op grond van misverstanden en onwetendheid over wat anderen denken, geloven en praktiseren. Dat wil niet zeggen dat diversiteit geen plek heeft, zij is zelfs onderdeel van eenheid. Maar dat is wat anders dan verdeeldheid.

Ten tweede is de diversiteit binnen verschillende kerkgenootschappen toegenomen in standpunten over kinderen en avondmaal, vrouwen in het ambt, homoseksualiteit en vele andere onderwerpen. De liturgie was in menig kleine gereformeerde kerk tot ruim tien jaar geleden hetzelfde, maar ook daar is verandering in gekomen. Er is dus veel meer ruimte gekomen voor verschil en daarom ook meer ruimte voor rooms-katholieke gebruiken.

Een derde reden die de toenadering verklaart is de rol van media en academie: Het Christusbeeld waarmee Tijs van de Brink op stap gaat in zijn programma *Adieu God*, de kloosterverblijven van het programma *'Op zoek naar God'*. De van oorsprong gereformeerde vrijgemaakte krant kent nu katholieke columnisten. Van oorsprong gereformeerde hogescholen en universiteiten doen onderzoek naar zogenaamd *'andere'* theologen en hun gedachten en nemen die over. Ook zijn studenten uit andere kerkgenootschappen welkom om daar te studeren.

Als vierde en laatste reden wil ik de tijdgeest noemen. Er is enorme behoefte aan stilte, symboliek, en integer doch zichtbaar leiders. Protestantenvinden dat in de rijke rooms-katholieke traditie en lopen daarom ook weg met de huidige paus, steken graag een kaarsje aan en verlichten hun gebouwen daar ook mee.

De toenadering van protestanten naar katholieken komt overigens niet enkel van protestantse zijde: Volgens veel katholieken flirten protestanten al langer, met name als het gaat om de toenemende rol die de Bijbel in kerken en het persoonlijke leven van katholieken speelt en de nadruk op genade. Volgens Frank Bosman had Luther best kunnen leven met de huidige RKK en paus Frans.¹

2. Flirten!?

De interesse over en weer in elkaar ben ik 'flirten' gaan noemen. Veel protestanten naderen katholieken en het flirten is mijns inziens een eerste stap richting eenheid. Maar interessant genoeg kwam ik erachter dat een aantal protestantse theologen die het meest serieus zijn in het zoeken naar eenheid met de Rooms-katholieke Kerk, zeer ongelukkig zijn met de term 'flirten'. Bijvoorbeeld prof. Bram van de Beek. In een column van 24 maart 2017 in het Nederlands Dagblad noemde hij flirten een gruwelijke uitdrukking. Flirten heeft volgens hem iets vrijblijvends en nonchalantst. Bram van de Beek ziet de relatie met Rome als die van terugkeer naar de moeder en met haar kun je niet flirten. Ook vindt hij niet dat je dat met je ex kunt doen.

Zijn spreken over de Rooms-katholieke Kerk als moeder in dit verband of van ongelijke partners vind ik discutabel. Misschien kan het geschiedkundig en theologisch wel, maar gevoelsmatig en praktisch niet meer, sterker nog, niet zo heel lang geleden waren katholieken en protestanten nog elkaars vijanden! 500 jaar scheiding is te lang om nog diepgaand moeder of ex-besef te hebben. Als je elkaar anno 2019 niet als gelijke partners ziet dan hoeft het zoeken naar eenheid maar van een kant te komen en dan wordt het lastig. Het protestantse kind is volwassen geworden.

Van de Beek heeft wat mij betreft ook een te populair en negatief beeld van flirten en een te idealistische kijk op eenheid. Ik denk dat hij te weinig beseft dat flirten een voorwaarde is waardoor hij zijn eigen glazen ingooit. Ik ken weinig hedendaags huwelijken die niet begonnen zijn met een flirt. En als je de liefde van je moeder na een eeuwenlange scheiding terug wilt winnen, om toch nog even in zijn termen te spreken, dan zul je ook veel moeite moeten doen om dat voor elkaar te krijgen. Flirten wakkert buitengewone interesse aan en is de eerste vonk die de liefde aansteekt. Je zou kunnen zeggen dat een goed huwelijk begint met een goede flirt. Als je zo graag als Van de Beek wilt dat de eenheid tussen protestanten en katholieken een werkelijkheid moet worden, dan moet je blij zijn dat velen aan het flirten zijn en stimuleren dat meer mensen dat gaan doen.

Ik ben het van harte met hem eens dat het flirten niet vrijblijvend moet zijn. Want uiteindelijk is er bovenal een reden voor flirtgedrag, namelijk het gebed van Christus in Johannes

17: 'Laat hen allen één zijn, Vader. Zoals u in mij bent en ik in u, laat hen zo ook in ons zijn, opdat de wereld gelooft dat u mij hebt gezonden. Ik heb hen laten delen in de grootheid die u mij gegeven hebt, opdat zij één zijn zoals wij: ik in hen en u in mij. Dan zullen zij volkomen één zijn en zal de wereld begrijpen dat u mij hebt gezonden, en dat u hen liefhad zoals u mij liefhad'.

3. Van flirt naar huwelijk?

Ik denk dus dat het flirten een voorwaarde is van een huwelijk, maar voordat er klokken luiden is er nog behoorlijk wat werk te doen. De liefde moet nog verder groeien, ook het leren kennen van elkaar en het zoeken naar wat we in gemeen hebben. En verder zullen we nog een paar pittige gesprekken moeten voeren. Maar elke stap moeten we wat mij betreft vieren, zoals je dat bij een verloving of ondertrouw ook doet. Bijvoorbeeld de verklaring in 2017 over de rechtvaardigheidsleer waarover nu consensus bestaat.

Verder moeten we vooral dromen. Over het jaar 2067, waarin de Protestantse Rooms-katholieke Kerk een synode houdt. In de vroege morgen komen predikanten, bisschoppen, ouderlingen, priesters en diakenen aan bij het Hydepark in Doorn. Ze spreken o.a. over de nieuwe paus die een aantal interessante hervormingen heeft doorgevoerd en men staat even stil bij paus Franciscus' die exact 40 jaar geleden zijn eigen onfeilbaarheid ophief. Dat opende veel deuren. Intussen waren protestanten zoveel gaan houden van de paus dat niets een eenwording meer in de weg stond. De synode spreekt verder over nieuwe missionaire initiatieven en een aantal actuele zaken die in de samenleving spelen. Verder worden twee nieuwe aartsbisschoppen aangesteld, voor het eerst een vrouw in Zwolle en verder nog een man in Utrecht. Aan het eind van de zitting sluit de synode af met een gezamenlijke eucharistieviering omdat de meeste misverstanden uit de weg zijn geruimd en het besef dat het de maaltijd van de Heer is en niet van een zekere kerk, uiteindelijk in de praktijk toegepast kon worden. En iedereen beleeft het als een viering waarin Christus door zijn Geest zelf aanwezig is. Na de synode is er gelukkig nog tijd voor een glas bier of wijn en wordt er hartelijk gelachen om een grap van de voorzitter want ook protestanten bleken humor te hebben.

Voor zo'n synode kan plaatsvinden zijn er natuurlijk nog heel wat gesprekken nodig. Niet slechts op synodaal vlak, maar ook op de grond waarin opgetrokken wordt in diaconaal en missionair werk, waarin samen gevierd wordt en beleden wordt. Uiteraard zijn er ook genoeg lastige thema's waaraan aandacht moet worden gegeven. Het meest ingewikkelde is misschien wel de fundamenteel verschillende wereldbeelden. De ethicus Theo Boer wijst erop dat het DNA van protestanten bestaat uit een voornamelijk rationele en steeds reformerende omgang met de Bijbel, en dat heeft effect op het omgaan met ethiek.²

Katholieken hebben andere ethische standpunten omdat de traditie, de eenheid en het gezag van kerk en paus zeer bepalend zijn. Inhoudelijk bekritisieren protestanten 'de natuur' veel meer dan katholieken maar juist voor de ethiek is het boeiend om ook buiten de Bijbel om te zoeken naar richtlijnen en raakt het wel erg subjectief als je elke keer door de tijdgeest beïnvloed opnieuw je standpunt moet formuleren. Volgens Boer functioneert de rooms-katholieke ethiek paradoxaal genoeg mede door de starheid als een 'geweten op rechts'. Daar is hij als protestant dankbaar voor. Het is interessant dat in de tijd van de Reformatie, ruim 500 jaar geleden, ethische kwesties geen rol speelden maar in de loop van de tijd is dat enorm veranderd. Theo Boer laat zien dat protestanten en katholieken elkaar wel naderen maar dat er nog een lange weg te gaan is. Hiermee te maken heeft het feit dat protestanten vinden dat er in vergaande mate overeenstemming over de leer moet zijn. De geschiedenis van het protestantisme wijst erop dat scheuringen in het DNA zitten. Rooms-katholieken zoeken hun eenheid met name in het lichaam van Christus, dat immers niet kan scheuren. Dat maakt het dus voornamelijk van protestantse zijde lastig om eenwording te zoeken. Aan de andere kant zijn er voor katholieken ook een heel aantal zaken, waaronder het ambt van de paus, die maken dat zij protestanten ook niet zondermeer als mede broers en zusters erkennen.

Juist daarom zijn gesprekken over wat achter de verschillen ligt juist verhelderend want zij zorgen ervoor dat je bij de fundamentele zaken begint. En deze fundamentele zaken zijn verschillen, maar zeker ook overeenkomsten. Er is meer dat ons verbindt dan dat ons scheidt. Het zal nog een lange tijd duren voor de huwelijksklokken luiden, maar zolang we flirten is er hoop.

¹ Leene, *Flirten met Rome*, 2017, 125, Buijten en Schipperheijn.

² Theo Boer, *Waarom ik katholieke ethiek nodig heb*, in *Flirten met Rome* 2017, 37-47

Personalia

Dr. Kitty Bouwman, werkzaam als geestelijk verzorger en geestelijk begeleider, docente spiritualiteitsstudies aan verschillende opleidingen, hoofdredacteur van *Herademing*, oecumenisch tijdschrift voor mystiek en spiritualiteit. Daarnaast is ze bezig met postdoc onderzoek naar het goddelijke moederschap en het geestelijke moederschap bij Hildegard van Bingen aan het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen.

Christien Crouwel (1965) is sinds 1 januari 2019 algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland. Na haar studie theologie werkte ze enkele jaren voor de Interkerkelijke Omroep Nederland (IKON). Vervolgens was ze predikant van de protestantse gemeentes Boxmeer-Vierlingsbeek en Nuenen en pastor voor het Drugspastoraat in Amsterdam.

Sofie Jansen (1992) is afgestudeerd als orthopedagoog en woont en werkt in het [Jeannette Noëlhuis](#), een leefgemeenschap behorend bij de Catholic Worker beweging. Daarnaast is zij onderdeel van een initiatiefgroep die werkt aan het opzetten van de '[Dorothy-gemeenschap](#)' en werkt zij parttime als ambulante coach voor jongeren.

Fieke Klaver (1954) is geestelijk raadvrouw en als predikante verbonden aan de Oranjekerk in Amsterdam.

Zij is gevormd in de oecumenische beweging, plaatselijk, landelijk en internationaal. Na haar studie theologie aan de VU in Amsterdam werkte ze als predikante in Sittard, als catechete voor volwassenen in het RK-dekenaat Leiden, als programma coördinator in het Ignatiushuis en als geestelijk raadvrouw voor mensen met HIV. Ze geeft geestelijke begeleiding en is regiocoördinator van het netwerk Vacare, van meditatiebegeleiders (v/m) in Noord-Holland.

Zr. Hildegard C. Koetsveld is Benedictines van de Onze Lieve Vrouwe Abdij in Oosterhout. Zij studeerde theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en aan de Yale Divinity School in de V.S. Zij vertaalde "Communion and Otherness" (Gemeenschap en Andersheid) van Ioannis Zizioulas' en geeft cursussen door tekstlezing.

Dr. Almatine Leene (1984) is predikant in Stellenbosch-Wes, Zuid-Afrika in de Nederduits Gereformeerde Kerk en docent dogmatiek en kerkgeschiedenis aan de Viaa Hogeschool in Zwolle. Verder is zij onderzoeker aan de universiteit van Stellenbosch. In 2017 publiceerde zij 'Flirten met Rome', Protestanten naderen Katholieken.

Dr. Tanja van Leeuwen is redactielid van Herademing, penningmeester van de Oecumenische Vrouwensynode, heeft als theoloog vrouw-en-geloofgroepen begeleid en is na een master Interreligieuze Spiritualiteit als religiewetenschapper gepromoveerd. Ze is nu als zelfstandig onderzoeker bezig met een onderzoek rond de vraag wat vrouwen beleefd hebben aan deelname aan de (vroegere) vrouw-en-geloof beweging.

Drs. Jasja Nottelman (1970) is studentenpredikante in Utrecht en academiëpastor aan de PThU. Namens 2 of 3 BIJeen zit zij in de Landelijke Raad van Kerken, vanwege haar betrokkenheid bij de Oecumenische Vrouwensynode.

Drs. Idelette Otten (1963) is predikant van de protestantse wijkgemeente Vleuten en lid van de Liturgische Kring. Zij studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is getrouwd met Henk Schoon, priester van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Samen zijn zij mede-initiatiefnemers van het Oecumenisch Forum voor Katholiciteit.

Drs. Anne-Marie Visser [1946] studeerde niet-westerse sociologie aan de Rijks Universiteit in Utrecht. Werkte in de jaren zeventig in twee Mennonite Historical Libraries in de VS. Na 16 jaar assistent-bibliothecaris van de KTU Amsterdam volgde ze ambtsopleiding aan het Doopsgezind Seminarie in Amsterdam. Ze was gemeentepredikant in Edam, Amsterdam-Noord, Beverwijk en IJmuiden tot 2010. En is namens de ADS lid van de Beraadgroep Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken en op persoonlijke titel lid van de Vlaams-Nederlandse sectie van de DIMMID (Monastiek Interreligieus Beraad).

Berthilde van der Zwaag MA studeerde in 2007 af aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit in Amsterdam op een onderzoek naar hedendaagse verschijningservaringen. Ze schreef de boeken 'Als Christus verschijnt. Christusverschijningen in deze tijd' en 'In het hart van de storm'. Ze is werkzaam als geestelijk verzorger, houdt lezingen over hedendaagse verschijningen en biedt de cursus 'Mediteren kun je leren' aan.

Informatie: www.berthildevanderzwaag.nl

Drs. Barbara Zwaan is theologe, werkzaam als geestelijk verzorger en redactielid van *Herademing* en het *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*. Graag reflecteert ze op eigen en andermans ervaringen, haar aangereikt door ontmoetingen in het leven zelf en een rijke culturele en spirituele traditie. Bij het KSGV publiceerde ze *Een prachtige dans. De therapeutische afstemming van afstand en nabijheid in het werk van Carl Rogers, Martin Buber en Henri Nouwen* (Tilburg, 2017).

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. ISSN 2588-9354

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

- Nieuwsbrief** Indien u op de hoogte gehouden wilt worden van de activiteiten van Perspectief kunt u zich voor de nieuwsbrief [hier aanmelden](#).
- Steunen** U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage, zie hiervoor onze [website](#). De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd.
- Redactie** drs. Geert van Dartel, prof. dr. Fred van Iersel, dr. Karim Schelkens, prof. dr. Peter-Ben Smit, drs. Leo van Leijssen, drs. Fokke Wouda, perspectief@oecumene.nl.

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

